

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

СОКОЛОВСЬКИЙ ОЛЕГ ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 1:27-31

**ГЕНЕЗА ХРИСТОЛОГІЧНОЇ ДОКТРИНИ
У ХРИСТІЯНСЬКІЙ ТЕОЛОГІЇ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
САУХ Петро Юрійович,
Національна академія педагогічних наук,
академік-секретар Відділення вищої освіти.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ФИЛИПОВИЧ Людмила Олександрівна,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
НАН України,
завідувач відділу філософії та історії релігії
Відділення релігієзнавства;

доктор філософських наук, доцент
ГАВРИЛЮК Тетяна Вікторівна,
Національна академія статистики, обліку та аудиту,
завідувач кафедри філософії
та соціально-гуманітарних дисциплін;

доктор філософських наук, професор
ПАНКОВ Георгій Дмитрович,
Харківська державна академія культури,
професор кафедри культурології.

Захист відбудеться 29 травня 2019 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 26 квітня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У добу глобалізації ускладнюється світосприйняття сучасної людини через руйнацію попередніх усталених норм і знаходить своє вираження у релігійному світогляді. За цих умов гостро постає проблема перегляду взаємодії між людиною і Церквою, яка б сприяла духовному розвитку людства. Цілком зрозуміло, що вирішити таке завдання можна лише на глобальному рівні, де провідну роль відіграють релігійні організації.

Орієнтири на вирішення окресленої проблеми відображено в христологічній сфері християнської теології. Ця обставина зумовила не лише церковних служителів переосмислити межі тлумачення християнських істин в інформаційному полі, а й долучити до цього процесу філософів і релігієзнавців з метою збереження духовної культури. Саме тому актуальним запитом сьогодення є філософсько-релігієзнавчий аналіз вчення про Ісуса Христа, який дозволить дослідити еволюцію христології й зміну світоглядних орієнтирів носіїв християнських ідей.

Христологічна доктрина значною мірою визначила існування у християнській теології онтологічного, екзистенційного і гносеологічного рівнів, сприяючи формуванню метафізичної, антропологічної й сотеріологічної сфери. Глибинні модуси буття християнської духовності вибудовуються на основі христологічного вчення. На теоретичному рівні релігійної свідомості христологія дозволяє пізнати таємницю трансцендентної реальності, зміст божественного одкровення й шляхи досягнення спасіння. При цьому конфесійна христологія не тільки відображає світоглядні орієнтири конкретної релігійної організації, а й у формі настанов наповнює їх смисложиттєвим змістом. Сьогодні в межах християнства формулюються христологічні доктрини, які інтерпретують постать Ісуса Христа у різних значеннях.

Зважаючи на те, що основні християнські догмати були сформульовані у постановах Вселенських соборів, нині постає потреба звернутися до цієї спадщини й розглянути її з позицій сприйняття та відтворення відповідно до сучасних умов. Генеза христологічної доктрини відображає не лише історико-культурну і теологічну проблематику християнського віровчення, а й філософсько-релігійне значення у його становленні. Широке використання в теологічних дискусіях філософських ідей, запозичених з античної філософії і частково з ранньої патристики, сформувало особливий стиль філософування, який став характерною рисою християнського мислення і світогляду.

Період христологічних дискусій є малодослідженим в історії європейської філософської думки, що зумовлено насамперед особливим рівнем філософії в системі християнського мислення. Якщо західноєвропейська схоластика відокремлювала філософію від теології, то в грецькій патристиці не існувало такого чіткого розмежування, зумовлюючи філософсько-релігієзнавче дослідження христологічної проблематики в теологічному контексті. Христологія у християнській теології завжди поєднувала доктринальні основи віровчення і філософсько-релігійні концепції християнських мислителів для полемічно-апологетичних цілей. Тому дослідження христологічної доктрини з

філософсько-релігієзнавчої точки зору є важливим для осмислення світоглядно-культурних процесів та їх наслідків для людства.

Аналіз генези христологічної доктрини є достатньо значущим для сьогодення, оскільки актуалізує дослідження філософської проблематики христологічних дискусій, які відображали не лише теологічні традиції християнських церков, а й їх еволюцію, спрямовану на використання духовного потенціалу з метою гармонізації міжцерковних і міжконфесійних відносин.

Процеси секуляризації суспільства призвели до духовної кризи людини як особистості внаслідок ігнорування нею традиційних християнських цінностей і світоглядних концепцій. Десакралізація соціального простору стала внутрішньою проблемою Церкви, вирішити яку можливо лише в реалізації християнської єдності. Найважливішим її елементом є христологія, оскільки всі християни декларують єдність у Христі. Християнські церкви, які сформували різні богословські традиції, можуть доповнювати їх духовними здобутками в євхаристійній єдності Христа.

Актуальність дослідження генези христологічної доктрини зумовлюється потребою діалогу з Православними Церквами Сходу, які відмовляються приймати постанови Четвертого Вселенського собору. Різні термінологічні богословські системи, прийняті в православних та орієнтальних церквах, виражають тотожну віру в Ісуса Христа. Тому дослідження христології християнських церков має вести до єднання на принципових положеннях христологічної доктрини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової програми кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка «Випробування людського буття : класичний і посткласичний дискурс» (НДР № 0111U000154).

Мета дослідження полягає у комплексному філософсько-релігієзнавчому аналізі сутності христологічної доктрини, з'ясуванні еволюції христологічних уявлень, їх змістовних характеристик і сучасних тенденцій духовного розвитку у загальноцивілізаційному контексті.

Мета конкретизується у таких основних **завданнях**:

- сформулювати методологічний підхід до філософсько-релігієзнавчого дослідження христологічної доктрини у контексті християнської теології;
- розкрити генезу христологічних уявлень, особливості їх еволюції в контексті історичних рефлексій людства;
- проаналізувати типологію релігійно-історичних моделей християнської христології як спосіб усвідомлення шляхів досягнення спасіння;
- здійснити аналіз христологічних проблем у контексті новозавітної літератури, вчення апостольських мужів та ранньохристиянських рухів;
- простежити становлення христологічних доктрин Олександрійської й Антиохійської шкіл та їх подальше відображення у християнській традиції;
- розглянути еволюцію христологічних ідей в епоху Вселенських соборів та визначити їх значення у становленні христологічної доктрини;

- означити закономірності й особливості формування христологічної доктрини в ученні Римо-Католицької Церкви;
- з'ясувати співвідношення христологої та сотеріології у православній традиції;
- дослідити характер осмислення христологічних концепцій у протестантському вченні;
- виявити конфесійну специфіку христологічних доктрин у теології сучасного християнства;
- охарактеризувати принципи інтерпретації моральних і соціальних аспектів спасіння у теології.

Об'єктом дисертаційного дослідження є христологічна доктрина як духовний феномен у системі поглядів на спасіння людства.

Предметом дослідження є еволюція христологічних уявлень у християнській теології, розвиток її структурно-типологічних й доктринальних характеристик, ідейно-світоглядних та історико-культурних особливостей.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є праці, присвячені філософсько-релігієзнавчому осмисленню еволюційних процесів христологічної доктрини у теології християнських церков, провідних українських філософів, релігієзнавців та богословів, зокрема, М. Бабія, І. Богачевської, В. Бондаренка, Т. Гаврилюк, В. Докаша, В. Єленського, В. Климова, А. Колодного, І. Кондратьєвої, В. Любашенко, І. Остащука, Г. Панкова, О. Сагана, П. Сауха, М. Стадника, Л. Филипович, Ю. Чорноморця, О. Шепетьяка, Л. Шугаєвої, П. Яроцького та інших. Актуалізація ключових ідей цих науковців дозволила з'ясувати основні аспекти досліджувальної проблематики у світовому та вітчизняному вимірах.

Аналіз особливостей феномену христології представлений працями П. Еннса, М. Еріксона, Т. Лейна, А. Мак-Грата, Ч. Райрі, Г. Тіссена, в яких аналізується відправний період генези христологічної доктрини.

Вивчення окремих аспектів христологічної проблематики на фактологічному матеріалі з діяльності Вселенських соборів посприяли дослідження філософів та богословів С. Аверінцева, В. Болотова, С. Булгакова, А. Лебедева, В. Леонова, В. Лосського, Н. Маліновського, І. Мейендорфа, О. Меня, М. Поснова, К. Скурата, Г. Флоровського, О. Шмемана та ін.

Теоретичною основою дисертації стали праці, предметом дослідження яких є христологічна доктрина в ідеологічному протиставленні юдеохристиянства і гностицизму у різних площинах: історичній (А. Гарнак, А. Неандер), філософській (В. Анц, Г.-М. Шенке), соціологічній (М. Трофимова), культурологічній (А. Ранович), порівняльній міфології (Э. Добшюца, А. Юліхера і А. Фестюжєра) тощо. Вагоме місце у вивченні концептуальних положень христології посідають праці сучасних авторів О. Давиденкова, А. Кураєва, В. Лур'є, Н. Селезньова, А. Сидорова, в яких досліджено ранньохристиянські течії та проаналізовано складні процеси генези христологічної доктрини у Візантійській імперії.

Важливе значення для дисертаційної роботи мають релігієзнавчі дослідження, присвячені вивченню христологічних доктрин монофізитських

церков й окремих аспектів христології Сєвіра Антиохійського. До них належать праці А. Бриллїантова, А. Дяконова, А. Заболотського, Л. Карсавїна, А. Карташова, І. Троїцького, Б. Тураєва, І. Мейєндорфа, Г. Флоровського.

Еволюцію христологічної доктрини в межах православної богословської думки розглядали церковні діячі та богослови В. Болотов, О. Давиденков, І. Зїзулас, Л. Карсавїн, А. Карташов, В. Лосський, Макарій (Булгаков), І. Мейєндорф, Феодор (Юлаєв) та Х. Яннарас. Ґрунтовний аналіз антропологічних вимірів православ'я в контексті співвідношення з христологією здійснили богослови К. Уаре, О. Клеман, Д. Станулоа та І. Влахос.

Висвітлення христологічної проблематики Римо-Католицької Церкви в контексті трїадології присвячені праці Д. Реале, Г. Бедуелла, П. де Лобье, Я. Туркала, І. Водопівеця, П. Парента, Л. Беркхова, М. Еліаде.

Багатогранність досліджуваної проблематики та прагнення цілісного осмислення еволюції христологічної доктрини у християнській теології вимагає комплексу взаємопов'язаних методологічних підходів, основним із яких у дисертаційному дослідженні є міждисциплїнарний, що слугує запорукою об'єктивного, систематичного і цілісного дослідження еволюції христологічної доктрини в християнській теології. Звернення до логічних методів дозволило аналізувати науковий матеріал, порівнювати його, застосовувати аналогію та узагальнення. З метою цілісного розуміння предмету христологічної проблематики у дисертації було використано загальнонаукові, спеціальні та міждисциплїнарні методи.

У процесі дослідження еволюції христологічної доктрини було використано філософські (діалектичний, феноменологічний, герменевтичний) та загальнонаукові (генетичний, історичний, порівняльно-історичний, структурно-функціональний, каузальний) методи. Феноменологічна методологія реліґїєзнавчого аналізу використана у площині типологізації і систематизації христологічних доктрин у теології різних християнських церков, який передбачає розгляд її в єдності та різноманїтті соціальних виявів. Історико-генетичний аналіз широко використовувався у процесі дослідження історико-теологічних джерел формування ранньохристиянської христології.

Для аналізу структурних складових христологічної доктрини, визначення її сутнісних характеристик та функціональності, було використано структурно-функціональний метод, який знайшов відображення і в процесі порівняння христологічних концепцій у вченнях християнських церков як засадничих для процесу еволюції христології.

Зважаючи на максимальну реконструкцію розвитку христологічної доктрини в християнській теології, звернення до лінгвістичного реліґїєзнавства та використання герменевтичної методології є важливою складовою дослідження. Герменевтичний метод дозволив здійснити аналіз христологічної доктрини як на основі джерел християнського віровчення, так і авторських текстів окремих богословів. Завдяки поглибленому герменевтичному аналізу теологічних та філософсько-реліґійних текстів, отримано та інтерпретовано христологічну інформацію. Крім того, використання елементів семантичного

аналізу сприяло чіткому визначенню, який саме зміст вкладає автор у конкретні терміни і поняття.

Аналітичний характер дослідження спрямований на порівняння христологічної доктрини в теології християнських церков, зафіксованих у догматичних визначеннях Вселенських соборів, святоотцівській спадщині й інших християнських богословських працях ранньохристиянської та сучасної епохи. Використання такого підходу реалізується на двох рівнях – формальному та концептуальному. При першому здійснюється порівняння різних богословських термінів і христологічних формул, тоді як при другому аналізуються конкретні доктрини. Акцентуація уваги на цьому підході є важливим елементом методології, оскільки богословська термінологія має різне потрактування в межах християнських церков.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі вперше здійснено комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз генези христологічної доктрини, виокремлено основні етапи її еволюції та особливості доктринального змісту, їх вплив на сучасні тенденції духовного розвитку у загальноцивілізаційному контексті.

У дисертації обґрунтовано низку теоретичних положень, які характерезуються науковою новизною і виносяться на захист:

уперше:

– обґрунтовано положення, що генеза христологічних поглядів відображає новозавітні свідчення про розп'яття і воскресіння Христа, при цьому патристична христологія реалізується у типологічній та алегоричній інтерпретації Писання, визначаючи форми доктринальної традиції Церкви, враховуючи проблеми христологічного дискурсу у теології християнських церков; доведено, що новозавітні свідчення є первинними щодо аналізу особистісного досвіду в сприйнятті об'явлення трансцендентного Бога в світі; встановлено підхід, який базується на системній взаємодії тріади «особистісний досвід – Святе Письмо – традиція» та розкриває еволюцію христологічної доктрини як цілісного вчення у відповідності до доктринального змісту християнства;

– визначено змістовні характеристики системи функціонування христологічних ідей упродовж історії християнства, які зазнавали істотних змін залежно від ідейно-культурних, структурно-типологічних, світоглядно-доктринальних особливостей відповідної епохи; встановлено, що причиною еволюції христологічної доктрини стала відсутність у християнській теології дособорного періоду методів пізнання сутності Ісуса Христа, сприяючи витворенню «низхідної» та «висхідної» христології; базовим положенням «висхідної христології» є осмислення Христа в новозавітному значенні через проповідь, яка вміщена в Євангелії, закликаючи до внутрішньої зміни через Месію; «низхідна христологія» розглядає постать Ісуса Христа на тлі цілісного культурно-історичного процесу як його складову; функціонально-діяльнісний зміст «низхідної» та «висхідної» христології зводиться до репрезентації постаті Ісуса Христа як посередника між теоретичними уявленнями і Його сутністю;

– обґрунтовано визначальну роль функціональної христології, яка ґрунтується на відображенні значення служіння Христа заради спасіння світу й людини та відстоювала виняткове й абсолютне Його діяння для всього роду людського і його історії; розкрито взаємозв'язок функціональної та онтологічної христології, оскільки перша модель зводить спасіння людини до залежності від обґрунтування переваги Божественної чи людської природи в Ісусі Христі; доведено, що підґрунтя сотеріології було закладене у христологічних доктринах ранньохристиянських течій, які, з одного боку підносили повноту Божественної природи Ісуса (ебіонізм та аріанство), або повноту людської природи Ісуса (докетизм та аполінаризм), а з іншого, категорично спростовували двоїсту сутність Сина Божого (несторіанство та євтихіанство);

– доведено розмежування методологічних підходів у класифікації новозавітних христологічних концепцій, учень апостольських мужів і ранньохристиянських релігійних рухів: онтологічний (заперечення буквального розуміння особи Ісуса Христа через логічну суперечливість як Божого Сина і смертної людини й обґрунтування новозавітної христології як віри апостолів в Ісуса Христа, а не Його вчення); функціональний (спростування традиційного уявлення про Ісуса Христа через використання уможлидних категорій грецької філософії, вкорінених у ранньохристиянське богослов'я);

– визначальне христологічне питання про співвідношення Божественної і людської природи Христа визначало відмінність між двома типами христології та сприяло становленню олександрійського й антиохійського напрямків у вченні про Ісуса Христа; обґрунтовано провідну роль катехетичних та богословських шкіл у процесі розкриття взаємозалежності христологічного і сотеріологічного вчення: через свободу волі людина існує у гріховній природі, з якої вона самостійно не зможе вийти, тому Бог змушений був втрутитися у процес спасіння, сприяючи зішестю Христа, Який поєднав Божественну і людську сутність, і таким чином відродив смиренність людства.

Уточнено:

– розуміння христологічних дебатів періоду Вселенських соборів, в основі яких подвійне завдання: з одного боку, спростування вчення, що суперечило християнським засадам, а з іншого – чітке формулювання тих істин християнської віри, які мали відмінну інтерпретацію в ученнях різних богословів; еволюція христологічної доктрини та її утвердження у Нікейсько-константинопольському Символі віри відбувалося у намаганні богословів відмежуватися від аріанства і аполінаризму, виокремлювати в Ньому одну природу; теоретичне мислення Сходу предметом богословських суперечок розглядало переважно абстрактні питання християнської догматики в межах виокремлення христологічної доктрини, насамперед у питанні з'єднання двох природ у Христі; доведено західну орієнтацію на розв'язання проблем християнської системи, які мали життєво-практичне застосування; діяльність Ефеського собору дозволила богослов'ю позбутися христологічного розділення особистості та проголосити догму, що в людській природі Христос як Слово прийняв повноту людства без винятку, звідси ж Церква проповідує «обоження» всіх спасених у Христі; основні христологічні категорії Халкидонського

собору у визначенні способу з'єднання в Особі Ісуса Христа двох начал стали підґрунтям для формування вчень монофізитства та іконоборства; теологічний зміст теопасхистських формул у рішеннях П'ятого Вселенського собору спростував глибинні відмінності Халкидонського оросу і христологічної доктрини Кирила Олександрійського й обґрунтував взаємообумовленість двох систем;

– методологічні засади дослідження еволюції христологічної доктрини у проблематиці відношень між історією та вірою, христологією та сотеріологією, дослівності у розумінні втілення Христа; розмежування між методами «висхідної» та «низхідної» христології у теології Римо-Католицької Церкви на основі виокремлення екзистенційного людського досвіду у пізнанні Христа на відміну від історичних свідчень, які розглядають постать Ісуса на тлі цілісного культурно-історичного процесу як його складову; розкрито взаємозалежність августинівської христології і святоотцівської традиції та протиставлення «низхідного» й «висхідного» вчення про Ісуса Христа у християнській теології; з'ясовано, що ця проблематика містить діалектичний зв'язок, визнаючи Божественність Христа та Його людську природу в історичному контексті;

– тезу про роль православної христології у сфері становлення та догматизації сотеріології (вчення про спокуту та спасіння людини), пневматології (вчення про Святий Дух і духовне начало) та антропології (вчення про сутність людини); з'ясовано, що особистісна ідентичність Бога виражається через Його тріадологічне існування; єдність двох природ в іпостасі Христа виражає онтологічну основу особистісного вияву; особистість Христа відповідає Другій Іпостасі Святої Трійці, що зумовлює Його існування у свободі;

– вплив історико-критичного мислення у процесі трансформації світоглядно-моральних цінностей періоду Реформації у Західній Європі, який проявився у протиставленні конфесійних форм христології і послабленні біблійного образу земного Ісуса в протестантській теології; розуміння базових концептів христології з її орієнтацією на сотеріологію в контексті конфесійної теології: джерелом лютеранської христології є доктрина виправдання вірою; христологічна система кальвінізму відображена в есхатологічній доктрині передвизначеності; у цвінгліанстві вчення про Ісуса Христа перебуває у площині сотеріології, яка має христоцентричну спрямованість та концепції передвизначеності; в анабаптизмі розвиток есхатологічної христології з елементами соцініанської тріадології.

Набуло подальшого розвитку:

– релігієзнавчий аналіз ключових проблем теологічного дискурсу в христологічних вченнях представників католицької теології, які зумовили трансформацію світоглядних орієнтирів: від просвітницького, який обґрунтовував віру в людський розум та науково-технічний прогрес, до екзистенціального – визначаючи людину як особистісно-діалогічний феномен; виявлення глибинного зв'язку христології та сотеріології як взаємоумовлених аспектів одного явища спасіння у контексті осмислення земного існування Ісуса, історичного спогадування Страстей, Смерті і Воскресіння Христа та

психологічного й онтологічного змісту самосвідомості Ісуса крізь призму христологічної еклезіології;

– розгляд еволюції христологічних поглядів у сучасній протестантській теології від традиційного новозавітного образу Христа, який став свідченням того, що Ісус Христос є істинним Богом і Господом, Відкупителем і Спасителем до розгляду Ісуса як історичної особи; доведено вплив ліберально-протестантської теології, яка протиставила святоотцівській традиції етичне вчення про Христа та христологічні концепції представників Тьубінгенської протестантської школи, теології посередництва і нової ортодоксії й значною мірою відобразилася на доктринальній основі сучасних моделей христології в християнській теології;

– розуміння моделей христологічних доктрин у християнській теології та їх сучасних трансформацій у системі методологічних питань, взаємопов'язаних із особою Ісуса Христа: осмислення Христа як Спасителя світу або історичної Особи, розкриття межі між природою Христа та Його служінням, буквалізм у розумінні втілення Христа; виявлено, що сучасні христологічні моделі прагнуть зберегти свої новації в межах релігійного світогляду як ідейно-догматичними засобами (постійним звертанням до текстів Біблії, власних богословських авторитетів), так і культово-інституційними (посиленням ригоризму, ритуалізацією і внутрішнім дробленням).

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що отримані результати дозволяють поглибити розуміння типології розмаїття релігійно-історичних моделей християнської христології як способу усвідомлення шляхів досягнення спасіння; розкрити еволюцію христологічних ідей в епоху Вселенських соборів та визначити їх значення у становленні христологічної доктрини; з'ясувати закономірності й особливості формування христологічної доктрини в ученні Римо-Католицької Церкви; визначити співвідношення христології та сотеріології у православній традиції і розширити характер осмислення христологічних концепцій у протестантському вченні. Запропоновані в роботі положення можуть бути використані у подальших теоретико-методологічних дослідженнях зазначеної проблематики.

Практичне значення отриманих результатів. Теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження, сприяють глибшому розумінню христології у теології християнських церков як нового напрямку філософсько-релігієзнавчих досліджень. Виявлені особливості еволюції христологічних ідей у християнстві дозволяють з'ясувати внутрішню складність і теологічну суперечливість їхнього розуміння, створюють передумови для глибшого вивчення сутності та моделей розвитку загальної і церковної христології. У свою чергу це сприятиме подоланню міжцерковних конфліктів, відкриватиме нові можливості для діалогу, взаємодії теологічного, філософського й релігієзнавчого дискурсів, прокладатиме шлях до толерантності та взаєморозуміння.

Результати дисертаційної роботи можуть бути використані у теологічних, філософських та релігієзнавчих дослідженнях, а також враховані при подальшому аналізі розвитку сучасних моделей христології в теології християнських церков. Матеріали дисертації можуть бути застосовані у

державно-релігійному, міжрелігійному та екуменічному діалогах в ситуації трансформації законодавчого поля щодо функціонування релігійних інституцій в Україні. Положення та ідеї дисертації можуть бути використані при підготовці навчальних програм, методичних матеріалів та занять із навчальних курсів філософських, релігієзнавчих, історичних, культурологічних дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою здобувача. Висновки та положення наукової новизни сформульовані автором на основі власних результатів, отриманих у процесі дослідження. Кандидатська дисертація на тему «Антитринітаризм і соцініанство в Україні: еволюція віровчення», спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство, була захищена у 2011 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та ідеї дисертаційного дослідження обговорювалися на науково-методологічних семінарах та засіданнях кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка, а також на наукових конференціях, зокрема: XXXI Міжнародній науково-практичній конференції «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (27 квітня 2012 р., м. Донецьк); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2012» (18–19 квітня 2012 р., м. Київ); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (22 вересня 2012 р., м. Бердянськ); II Всеукраїнській наукової конференції «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (20 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (17 травня 2013 р., м. Бердянськ); II Всеукраїнській науковій конференції «Науковий діалог «Схід-Захід»» (12 жовтня 2013 р. м. Бахчисарай); III Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (20 грудня 2013 р., м. Дніпропетровськ); IV Всеукраїнській науковій конференції «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (22 березня 2014 р., м. Дніпропетровськ); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2014» (15–16 квітня 2014 р., м. Київ); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (29 листопада 2014 р., м. Дніпропетровськ); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток соціально-гуманітарної освіти і науки в контексті модернізації вітчизняної вищої школи» (26 грудня 2014 р., м. Дніпропетровськ); V Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (21 березня 2015 р., м. Дніпропетровськ); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий діалог «Схід-Захід» (25 травня 2015 р., м. Кам'янець-Подільський); V Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (28 серпня 2015 р., м. Дніпропетровськ); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (1-2 жовтня 2015 р., м. Житомир); III Міжнародній науково-практичній конференції «Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину» (15-16 жовтня

2015 р., м. Одеса); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції з міжнародною участю «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі» (23 листопада 2015 р., м. Житомир); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (22-23 січня 2016 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції «Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні» (29-30 січня 2016 р., м. Львів); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2016» (20-21 квітня 2016 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної науки» (2 липня 2017 р., м. Варшава, Польща); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Глобалізований світ: випробування людського буття» (6-7 жовтня 2017 р., м. Житомир); IV Міжвузівській науково-теоретичній конференції молодих науковців «Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення» (4 грудня 2018 р., м. Житомир).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені у 51 публікації: в 1 індивідуальній монографії, 23 статтях, надрукованих у фахових виданнях, затверджених МОН України, 6 статтях в іноземних наукових виданнях та виданнях України, що включені до наукометричних баз, 21 публікації, що додатково розкривають зміст дисертаційної роботи.

Структура та обсяг дисертації зумовлені специфікою предмету, поставленою метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 558 сторінок, з яких основний зміст – 496 сторінки. Список використаних джерел містить 671 позицію.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет; окреслено теоретико-методологічні принципи та методи дослідження, розкрито положення наукової новизни, теоретичне й практичне значення, перспективи використання результатів дисертації, подано відомості про форми їх апробації, відображено структуру дисертації.

У **першому розділі «Джерельна база і методологія дослідження еволюції христологічної доктрини»** охарактеризовано джерельну базу дослідження, проаналізовано генезу христологічної доктрини у християнській теології, досліджено закономірності й особливості формування христологічної доктрини в ученні християнських церков, визначено принципи та методологію дослідження.

У **підрозділі 1.1 «Христологія як об'єкт філософського і релігієзнавчого аналізу»** здійснено теоретичний аналіз філософського та релігієзнавчого підходів до осмислення еволюційних процесів христологічної доктрини у теології християнських церков. Перший з них представлений працями, що розкривають джерела походження, доктринальний зміст, періодизацію,

провідні складові христологічних уявлень: це насамперед праці богословського характеру, в яких виражається особливість доктринальних поглядів на феномен христології Римо-Католицької, Православної та протестантських церков. До цієї групи належить низка праць богословів і науковців аналітико-критичного характеру, в яких опосередковано розглядаються христологічні питання В. Болотов, О. Давиденков, І. Зізіулас, Л. Карсавін, А. Карташов, В. Лосський, Макарій (Булгаков), І. Мейєндорф, Феодор (Юлаєв) та Х. Яннарас; праці представників сучасної християнської теології, автори яких намагалися досягнути христологію з історико-філософських позицій, аналізуючи окремі положення христологічної доктрини крізь призму філософії та релігієзнавства й ряд досліджень тлумачного характеру В. Асмуса, С. Балакуна, О. Давиденкова, А. Кураєва, В. Лур'є, Н. Селезньова, А. Сидорова та інших.

Другий підхід до інтерпретації христологічної проблематики пов'язаний з джерелами християнського віровчення: Святе Письмо, Святий Переказ, Правила та пояснення Вселенських соборів, праці Отців і Вчителів Церкви, життя святих й церковні канони. Більшість із них складалася протягом багатьох десятиліть і містить детально розроблений богословською ортодоксією євангельський образ Ісуса Христа.

Важливу роль у вивченні христологічної проблеми потребує звернення до праць представників сучасної християнської теології, що вийшли з римсько-католицьких, православних і протестантських кіл. Щодо сучасності, у православ'ї – до ідей митрополита Калліста (Уера), митрополита Й. Зізіуласа, грецького богослова Х. Яннарса, митрополита Іларіона (Алфеева) та інших; у католицизмі – до праць Римського Папи Бенедикта XVI, Римського Папи Франциска I, кардинала В. Каспера, Г. Кюнга, К. Ранера тощо; у середовищі протестантських мислителів – до ідей П. Тілліха, К. Барта, Ю. Мольтмана, Р. Бульмана, В. Панненберга та інших.

З-поміж вітчизняних і зарубіжних досліджень, присвячених ґрунтовному вивченню генези та трансформації христологічної доктрини у християнській теології назвемо передусім праці С. Аверінцева, В. Болотова, С. Булгакова, А. Лебедєва, В. Лоського, Н. Маліновського, І. Мейєндорфа, О. Меня, М. Поснова, Г. Флоровського, О. Шмемана та ін.

Серед наукових робіт, присвячених різним аспектам христологічної доктрини, відзначимо розвідки вітчизняних науковців М. Бабія, І. Богачевської, В. Бондаренко, Т. Гаврилюк, В. Докаша, В. Єленського, В. Климова, А. Колодного, І. Кондратьєвої, В. Любащенко, І. Остащука, Г. Панкова, О. Сагана, П. Сауха, М. Стадника, Л. Филипович, Ю. Чорноморця, О. Шепетьяка, Л. Шугаєвої, П. Яроцького та інші.

Отже, ступінь розроблення питання та джерельна база засвідчили фрагментарність опрацювання теми в опублікованих виданнях із філософії та релігієзнавства, проте створила можливість широкого і поглибленого аналізу окресленої проблематики і стала підґрунтям для аналізу христологічних ідей у різні історичні епохи й тим самим розкриття трансформаційних процесів в християнській теології на особу Ісуса Христа.

У підрозділі 1.2 «*Методологія релігієзнавчого дослідження генези христологічної доктрини*» здійснено аналіз основних методів і принципів цілісного філософсько-релігієзнавчого осмислення еволюції христологічної доктрини у християнській теології. З метою подолання описовості та методологічної фрагментарності, дослідження еволюції христологічної доктрини здійснено на основі системного аналізу, який дозволив розглядати христологію не просто як галузь конфесійного вчення про особу Ісуса Христа, а й як напрям християнської теології, який розкриває сутність християнської віри. Принцип системності використано з метою врахування діалектичної єдності христологічної доктрини з її структурними елементами (осмислення Христа як Спасителя світу або історичної Особи, розкриття межі між природою Христа та Його служінням, буквализм у розумінні втілення Христа).

У процесі дослідження еволюції христологічної доктрини було використано порівняльно-історичний аналіз історико-теологічних джерел формування ранньохристиянської христології. Для аналізу структурних складових христологічної доктрини, визначення її сутнісних характеристик та функціональності, було використано структурно-функціональний метод, який знайшов відображення і в процесі порівняння христологічних концепцій у вченнях християнських церков як засадничих для процесу еволюції доктрини.

Герменевтичний метод дозволив здійснити аналіз христологічної доктрини як на основі джерел християнського віровчення, так і авторських текстів окремих богословів. Завдяки поглибленому герменевтичному аналізу теологічних та філософсько-релігійних текстів, отримано та інтерпретовано христологічну інформацію. Крім того, використання елементів семантичного аналізу сприяло чіткому визначенню, який саме зміст вкладається автором у конкретні терміни і поняття.

Феноменологічний метод у репрезентованому дослідженні було використано для розуміння трансформаційних процесів христологічної доктрини в теології християнських церков. Православна Церква з позиції християнського платонізму, висвітлює історію як знак вічності, і, виходячи з багатовікової традиції, історичний Ісус майже повністю розчиняється в образі Бога. Подібного погляду дотримувалася католицька Церква в період середньовіччя. У традиційних течіях пізнього протестантизму христологія представлена винятково теологічним образом Христа, натомість сучасна група протестантських організацій представляють Христа як історичну особу.

Вищезазначений комплекс методологічних підходів дозволив визначити, що сучасні моделі христології ґрунтуються саме на ранньохристиянських традиціях, які за всього багатства доктринальних варіацій зберігають свою первину основу: втілення є результатом набуття людських якостей, всупереч зреченню божественних властивостей. Іпостасне з'єднання визначило функціональне підпорядкування Христа Отцю, з метою пізнання людиною Бога й отримання найвищого з усіх дарів – вічного життя; з'єднання двох природ в особі Христа, не визначало перевагу Божественної природи над людською, а, навпаки, заклало гармонійний зв'язок між ними в результаті добровільного

накладання певних обмежень; в Ісусі Христі, божественна і людська природи унікальним та таємничим чином поєдналися в одній особі.

У другому розділі «Становлення христологічних ідей дособорного періоду» розглянуто ранньохристиянську христологію новозавітних свідчень та вчень апостольських мужів, досліджено специфіку виявлення христологічних ідей у вченнях гностичних і юдеохристиянських рухах, розкрито погляди на особу Ісуса Христа представників катехатичних та богословських шкіл.

У підрозділі 2.1 «*Ранньохристиянська христологія у контексті новозавітних свідчень та вчень апостольських мужів*» доведено, що христологія, як богословське вчення про особу Ісуса Христа у довселенський період, знайшла своє вираження у Євангеліях, посланнях святого апостола Павла, об'явленні Івана Богослова, літературі апостольських та антигностичних Отців. Їх аналіз дозволяє систематизувати основний зміст христологічного вчення й визначити основні методи біблійної христології: реконструкція розвитку христології в апостольський період на основі Нового Заповіту і ранньохристиянських джерел; семантичний аналіз титулів Ісуса Христа в Новому Завіті; аналіз христологічних концепцій євангелістів та богословів; загальний огляд новозавітних положень про природу Христа. Більшість дослідників при аналізі новозавітної христології надають перевагу історичному розвитку христологічної доктрини або послуговуються розбором семантики терміносистеми Нового Завіту, вибудовуючи на їх основі історичну лінію. Зазначений спосіб аналізу христологічної доктрини властивий богословському осмисленню даної проблематики, однак унеможлиблює використання інших міждисциплінарних підходів.

Виявлено, що христологія апостольських мужів, яка вибудовувалася в полеміці з гностиками й ебїонітами, мала багато суперечливих моментів у змістовому і формальному відображенні. Незважаючи на це, вони сповідували віру в Христа як Бога. При цьому поєднання божественної та людської природи осмислювалося в тісній іпостасній єдності, що сформувало христологічний погляд Христа, як єдину особу Боголюдини. На протигагу гностикам, вони не бачили відмінностей між божественним Христом і людиною Ісусом, а поєднання двох сутностей розкривалося в передіснуванні Христа. У теологічних посланнях апостольських мужів одночасно спростовувалися як ебїонітський адопціонізм, так і гностичний еонізм через утвердження божественної гідності в Особі Христа Спасителя. Однак, розрізненість христологічних ідей у творах апостольських мужів потребує їх систематизації та виокремлення тих концепцій, які сприяли подальшому розвитку христології.

У підрозділі 2.2 «*Христологічні ідеї у вченнях гностичних і юдеохристиянських рухів*» особливу увагу приділено аналізу розвитку і тлумаченню христологічних ідей ранньохристиянських релігійних течій докетизму, гностицизму та юдеохристиянстві. У результаті їх рецепції, ми дійшли висновку, що першим христологічним напрямком був докетизм, джерела походження якого відображене світовідчуттям людини елліністичної епохи з дуалістичними уявленнями про світ з різким протиставленням духу та плоті, світу і Божества. У межах цього напрямку сформувалися два підходи у

розумінні й тлумаченні природи Христа: матеріальний та формальний. Вчення гностиків про спасіння відображало ідеї дуалістичної філософії, що призвело до заперечення Його людської природи й ототожненням із примарною сутністю. Гностики вважали, що між божественним Христом (еоном) і людиною Ісусом був лише зовнішній зв'язок, протиставляючи дві природи: божественну (Христос) і людську (Ісус). Ебіонізм, натомість, був послідовником адаптаційної христології, у якій протиставлялася ідея Ісуса як звичайної людини та Бога-Іегови.

На захист християнства від впливу гностичних ідей основну роль у якому відіграли антигностичні Отці: Юстин Мученик, Іринеї Лійонський, Іполіт, Тертуліан й Новаціан, які стали в галузі христології початковою, орієнтовною величиною котрі вплинули на подальше формування христологічної доктрини. У своїх творах вони заклали підвалини формуванню христологічної свідомості церкви, яка зосереджувалась на проблемі єдності двох природ у Христі іпостасно, питанні життя Ісуса як здійснення месіанських пророцтв.

У *підрозділі 2.3 «Христологічні погляди представників перших катехитичних та богословських шкіл»* встановлено, що христологія олександрійської та антиохійської богословських шкіл суттєво відрізнялася між собою на етапі становлення. Найбільш дискусійним питанням, яке продукувало протиріччя між ними, було вчення про співвідношення Божественної та людської природи в Ісусі Христі. Олександрійських авторів цікавила, в першу чергу, сотеріологічна складова. Вони вважали, що помилкове тлумачення сутності Христа знівелює концепцію спасіння. Для узгодження образу Христа з ідеєю повної спокути людства, вони використовували поняття із грецької філософії. При цьому основним суб'єктом дослідження в христології був Логос, якому надавали фундаментальне значення у процесі втілення.

У христологічній проблематиці антиохійські богослови особливу увагу звертали на моральний, а не сотеріологічний аспект вчення, відмежовуючись від основних постулатів грецької філософії. Антиохійська христологічна концепція про подвійну сутність Христа представлена у логічно-структурованій формі. Вони вважали, що через свободу волі людина існує у гріховній природі, з якої вона самостійно не зможе вийти, тому Бог змушений був втрутитися у процес спасіння. Це зумовило зішестя Христа, який поєднав Божественну і людську сутність, і таким чином віродив смиренність людства.

Антиохійські богослови наполегливо відстоювали ідею про дві природи Христа наполягаючи на непорушності єдиносутності, вважаючи Спасителя досконалим володарем Божественної і людської природи. Однак олександрійці вважаючи, що подібні ідеї призведуть до формування доктрини «двох синів», у якій Ісус Христос постане не єдиносутнісним, а особою з двома природами – людською і Божественною. Вони розглядали спосіб з'єднання Божественної і людської природи Христа шляхом набуття Логосом загальнолюдської природи.

Представники антиохійської богословської школи вважали, що у питанні співвідношення Божественної і людської природи Христа, олександрійська христологія призводить до плутанини та змішування сутностей Спасителя. Щоб не допустити цієї помилки, вони розробили поняття «спілкування властивостей

двох природ», які зберігали свою відокремленість. Ця концепція завбачує розуміння двох природ у Христі як двох взаємно не поєднаних частин у одному Христі. Вони не взаємодіють між собою, а є окремими, залишаючись поєднаними за волею Бога. Таким чином, ця єдність між Божественною і людською природою Христа відбувається за волею Бога.

У **третьому розділі «Христологічна доктрина в епоху Вселенських соборів»** охарактеризовано христологічні доктрини перших Вселенських соборів, досліджено вплив христологічних ідей на формування догматичних положень християнства у рішеннях Халкидонського собору, проаналізовано особливості становлення христологічних поглядів у період діяльності V – VII Вселенських соборів.

У **підрозділі 3.1 «Христологічні доктрини перших Вселенських соборів»** встановлено, що теоретичне мислення східних православних церков предметом богословських суперечок охоплювало позбавлені конкретності питання християнської догматики в межах виокремлення христологічної доктрини, насамперед у питанні про з'єднання двох природ у Христі. У західній філософській традиції, внаслідок пріоритету практицизму, теологія орієнтувалася на розв'язання практичних проблем, які знаходили своє відображення у житті віруючої людини. Полеміка у богословській думці цієї епохи зосереджувалася навколо двох основних проблем: спростування вчень, які суперечили християнським засадам й утвердження авторитету тих догматів, котрі мали відмінну інтерпретацію в ученнях різних богословів.

У контексті вирішення христологічної проблеми повноти людської природи у Христі, Нікейський Собор інтерпретував слово «Син» за допомогою поняття «єдиносущний» у філософському трактуванні, і, найважливіше, воно вживається не в алегоричному, а в буквальному значенні. Символ віри визначав, що Син був народжений, а не створений. Народження відрізняється від творення тим, що: новонароджений успадковує природу істоти, яка її виношує, тому Ісус Христос подібний до Отця; натомість творіння передбачає надання початку існуванню новому або перетворення вже існуючого образу в інший.

На основі аналізу діяльності Другого Вселенського собору встановлено, що Нікейський Символ віри піддався деяким кореляціям: по-перше, в новому варіанті було виключено вираження про народження Сина «з суті Отця»; по-друге, він розкривав виклад вчення про Святий Дух і Його ісходження від Отця як рівнозначної божественної іпостасі. Учасники собору незмінним залишили використання з Нікейського Символу слова «єдиносущний», з метою остаточного відмежування від аріанської ідеї про народження Сина в часі, тим самим заперечуючи вчення про часове розрізнення між Отцем і Сином та зберігало в недоторканності істину про вічне народження Сина.

Спростування несторіанського вчення на Ефеському соборі дало можливість християнському богослов'ю позбутися христологічного розділення особи Христа. Важливим здобутком собору стало проголошення богословської концепції, що в людській природі Христос як Слово прийняв повноту людства без винятку, звідси Церква проповідує «обоження» всіх спасених у Христі.

У підрозділі 3.2 «Христологічні ідеї у рішеннях Халкидонського собору» поглиблено розуміння відмінностей між поняттями «природа» й «іпостась» у західній христології. Латинське формулювання, яке визначало що в Христі «зберігаються властивості кожної природи», не спростовувало олександрійської христології у способі з'єднання «двох природ», а навпаки, уточнювало і доповнювало його твердженням особистої єдності Христа «в одній особі та іпостасі». Цей крок остаточно визначив основну відмінність між природою та іпостасю й вирішив христологічну проблематику термінології християнської Церкви.

На основі аналізу христологічних ідей перших Вселенських соборів виділено дві групи джерел халкидонського оросу, який у своєму змісті поєднав усі попередні христологічні доктрини. Перша – Нікейський Символ віри як основа оросу і норма ортодоксії, однак слово «Вірую» вживалося у значенні засудження релігійних рухів, що виникали після Першого Вселенського собору. Друга – документи, які сформулювали христологічний догмат: «Друге послання Кирила до Несторія» і «Послання Кирила до антиохійців», де засуджувалося несторіанство й передавалася автентична інтерпретація «Вірую»; «Томос» папи Льва Великого, який засуджував вчення Євтихія і підтверджував правдиву віру; «Сповідання віри» Флавіана Константинопольського; «Формула іпостастного з'єднання 433 р.» – не змішуване з'єднання Божественної та людської природи Христа в одній іпостасі.

Основним досягненням Халкидонського собору стало визначення Отцями Церкви догмату способу з'єднання в Особі Ісуса Христа двох начал на основі Нікейсько-константинопольського Символу віри, окремих послань та листів Кирила Олександрійського, Лева Великого та Флавіана Константинопольського. Тому халкидонський орос став синтезом західної і східної христології сформувавши догмат про спосіб з'єднання в Особі Ісуса Христа двох природ. Важливу роль при цьому відіграє апофатична термінологія («незліто», «незмінно», «нероздільно», «нерозлучно») вказуючи на розмежування між поняттями «природа» й «іпостась» потребуючи їх чіткого роз'яснення у богослов'ї Втілення, щоб не викликати хибних інтерпретацій серед сучасників.

У підрозділі 3.3 «Становлення христологічних поглядів у площині діяльності V – VII Вселенських соборів» на основі аналізу христологічних дискусій між представниками християнських спільнот періоду діяльності П'ятого Вселенського собору призвело до витворення богословських формул, які допомагали пояснити монофізітам термінологію Кирила Олександрійського, вчення якого було основою віросповідання Східних церков. Шляхом впровадження теопасхістських формул у халкидонський орос, відбулося становлення богословських поглядів імператора Юстиніана спрямованих на подолання монофізитського розколу. Зміст теопасхизму зводиться до спростування глибинних відмінностей халкидонського оросу і христологічної доктрини Кирила Олександрійського й обґрунтування взаємообумовленості двох систем. Зокрема, поняття халкидонського оросу «одна іпостась» прирівнювалося до поняття Кирила «одна природа» або «складна іпостась» у протиставленні визначенню Несторія «особа єднання».

Наслідком такого рішення, з одного боку, було, підтвердження значущості христологічної формули «одна природа Бога-Слова втілена» у протидії несторіанському вченню, а з другого – формула «дві природи» використовувалася проти христологічної доктрини Євтихія.

Показано, що еволюція христологічної доктрини пов'язана зі змінами у політичній сфері та релігійній свідомості суспільства у період між П'ятим і Шостим Вселенськими соборами. Зовнішня загроза з боку мусульман вимагала від Візантійської імперії розв'язання внутрішнього протистояння між православними і монофізитами. Задум імператора Іраклія і Константинопольського патріарха Сергія поєднати їх на основі спільних поглядів призвів до виникнення нового христологічного вчення про одну волю у Христі, послідовників якого називали монофелітами. Ігноруючи постанови попередніх соборів і сповідуючи подвійну природу (людську та Божественну) Ісуса Христа, вони утверджували одну Боголюдську волю, то їх опоненти вважали, що це вчення заперечує самостійність людської волі Христа і ставить її в залежність від божественної волі Отця, відкидаючи тим самим халкидонський орос, в якому визнавалася у природі Христа повнота Божественної і людської природи.

Відтак, актуалізація на початку VII ст. означеної проблематики у вченні монофелітства про одну дію та одну волю у Христі визначила вектор трансформації христологічної доктрини. Тому догматичні рішення Шостого Вселенського собору сформульовані у «Викладі віри ста п'ятдесяти святих і блаженних отців» врегульовували питання христологічного характеру: Христос мав досконалу людську природу; Христос не мав первородного й особистісного гріха у людській природі з моменту Втілення; Христос у людській природі володів волею.

У четвертому розділі «Розвиток христологічної доктрини у теології християнських церков» розглянуто сутність трансформацій христологічних концепцій у вченні Римо-Католицької, Православної та протестантських церков.

У підрозділі 4.1 «Христологічні концепції у вченні Римо-Католицької Церкви» на основі філософсько-релігієзнавчого аналізу розкрито концептуальні підходи до тлумачення христологічної доктрини у вченнях католицького модерністського та традиціоналістського рухів. Ці обставини значною мірою сприяли еволюції католицької христології від теоцентричної парадигми в антропологічну площину. Представники конфесійної теології у традиційній формі осмислювали основне питання боголюдської природи Христа через таємницю втілення, зберігаючи єдність Особи Ісуса Христа та цілісність Його людської і Божественної природи. Традиціоналізм категорично заперечує герменевтичний підхід, згідно якого будь-який текст може бути інтерпретованим по-різному, особливо в межах однієї традиції. Він пропонує повернутися до основ християнської віри, відмовляючись пристосовувати її до контексту філософської і культурної кон'юнктури.

Для новітньої христології, яка історично постала у формі модерних ідей, основною була спроба реалізації, зняття з неї догматичних елементів. Вона проявилася в ученнях католицьких богословів, заклавши основи для теологічного модернізму з метою захисту основних положень християнського

вчення. Відтак, модернізм спростовував віросповідальні доктрини християнства через визнання феноменів чудес та віри у надприродних речах: втіленні, воскресінні, пришесті. У межах конформізму богослови новітнього часу модернізували христологію шляхом змін філософсько-методологічних засад наукового дослідження, актуалізуючи проблему реальної історичності Ісуса Христа, надавши їй привабливості через оновлення термінологічного апарату, інтерпретацію міфологічних сюжетів на доступній мові. Поряд з цим, вони намагаються переглянути й традиційне розуміння теології, яка має стати творчою, постійно наповнюватися проблематикою людини, проблемами її соціально-політичного життя. Сьогодні христологічні ідеї модерністів нерідко сприймаються офіційною Церквою і знаходять відображення в її основних документах і рішеннях, що свідчить про те, що розрив з офіційною позицією Церкви має тенденцію до зближення.

У *підрозділі 4.2 «Сотеріологічний зміст православної христології»* на основі релігієзнавчого аналізу встановлено, що православна христологія відбулася у догматах ортодоксального віровчення про Ісуса Христа, святоотцівській доктрині двох природ, Його втіленні і Воскресінні, постановках Вселенських соборів про співвідношення Божественної та людської природи у Христі. Рішення соборів сприяли христологічному синтезу, який визначив ключові аспекти трансформації православної христології у нерозривному зв'язку з сотеріологією (вчення про спокуту та спасіння людини) та антропологією (вчення про сутність людини).

Визначаючи основні тенденції формування православної христології на етапі становлення ранньохристиянського богослов'я, констатовано, що її основні ідеї витворювалися у зрізі тріадології, яка осмислює онтологічну перевагу особи щодо природи. Такий підхід призвів до спростування безособистісної антихалкидонської христології й обґрунтував особистісну ідентичність Бога не через Його сутність, а через Його троїсте існування. При цьому, ортодоксія утверджує характерну рису особистісного буття – свободу, яка виводиться з єдиноначала Бога-Отця.

На основі звернення до положення про дві природи Христа та їх іпостастне з'єднання православна христологія формує образ досконалої людини, яка перестає бути природною істотою і підноситься до реальності свого існування. Христос поновлює втрачену єдність Бога та людини. Людська і Божественна природи Христа визначають подвійну сутність людини, яка дозволяє пізнати Бога та спілкуватися з Ним. Для цього є необхідність відречення людини від власної волі задля наслідування Христа. У вченні Максима Сповідника про «гномічну волю» формується ідея необхідності відречення не від «природної волі», а від її спотвореного сприйняття. Тому саме в христології закладений остаточний смисл людської природи. Зміни, які людина переживає у житті через створення власного світу як творча істота відбуваються під впливом христологічного вчення.

Розширене розуміння діалектичної єдності сотеріології та антропології у христологічних вимірах православної церкви. Якщо православне вчення визначало в Христі лише одну Божественну дію, тоді воно сповідувало Його

лише Богом, який не має людського ества. І навпаки, якщо в Христа була лише людська дія, тоді Він визнавався лише людиною. Заперечення Його Божественної і людської дії призвело до спростування Його сутності. Виокремлюючи лише одну дію, необхідно довести чи була вона створена чи ні. Якщо вона створена, то це призводить до визнання в Христі одного ества, якщо, навпаки, – ознака однієї нествореної сутності. Таким чином, формулюється висновок, що дія тотожна з еством, їх відмежування призводить до неможливості існувати та бути пізнаним. Виходячи із зазначених міркувань, заперечення або невизнання людської волі в Христі спростовувало можливість спасіння.

У *підрозділі 4.3 «Форми реалізації христологічних ідей у протестантському вченні»* встановлено, що в умовах реформаційних процесів у Європі та формування капіталістичних відносин, основні положення христології були трансформовані під теологію протестантизму, який охоплює значну кількість самостійних віросповідань. Головним джерелом лютеранської христології є доктрина виправдання вірою, яка розкриває сотеріологію протестантизму. У контексті роздумів про спасіння людини М. Лютер вкладає новий зміст у викупну смерть Христа через «вчинення правосуддя». Сотеріологія німецького реформатора, яка базувалася на Посланні до римлян апостола Павла, визначала три кроки на шляху до спасіння: людина рятується лише вірою; набуття віри можливе через милість Бога; єдиним авторитетом віри є Святе Письмо. Христологічний контекст лютеранського вчення порівнював іпостасне з'єднання двох природ у Христі з актом поєднання Сина Божого з гріхом. Тому гріховна природа людини настільки віддалила Бога від свого творіння, що лише компенсація могла відшкодувати Його честь. Завдяки Христу, Бог змилювався над людиною, однак її гріховність не зміг змінити.

На відмінну від М. Лютера У. Цвінглі розглядав Писання як кодекс моральних обов'язків, основне призначення яких наслідувати земне життя Христа. Ця думка активно розвивається у доктрині виправдання вірою, в якій швейцарський реформатор, визначає первинним для людини її моральне зростання, від спасіння. У доктрині провидіння У. Цвінглі визначає повну залежність спасіння за милістю Бога, а не за людськими вчинками. Тому божественний вибір може випасти на грішну людину, яка своїми земними справами скомпрометувала себе перед Богом. Реформатор доводив, що спасіння людини було передвизначене Богом до її народження.

Христологічна система кальвінізму відображена в есхатологічній доктрині передвизначеності. Вихідною позицією у цьому питанні була проблема гріхопадіння, яку він розглядав крізь призму історії людського буття – відходження від Бога і повернення до Нього. На думку Ж. Кальвіна, людина була створена, щоб прославляти і споглядати творіння Бога, однак через порушення цієї настанови, смерть стала реальністю й усі творіння опинилися під її владою. Основним наслідком гріхопадіння є те, що люди втратили мету, заради якої були створені. У «Настановах у християнській вірі» швейцарський реформатор у спокуті вбачає оновлення людини, образ якої розкривається в Ісусі Христі.

У п'ятому розділі «Христологічна доктрина сучасного християнства» осмислено специфіку трансформації христологічних ідей у сучасному католицизмі, встановлено христологічні перспективи розвитку сучасного православного і протестантського вчення.

У підрозділі 5.1 «Трансформація христологічних ідей у сучасній католицькій теології» встановлено, що в контексті новітньої теології поглиблюється поворот від теоцентризму до антропоцентризму. Це в першу чергу відобразилося в екзистенційному тлумаченні буття Бога; мотивуванням у мирному співіснуванні людей; налагодженні тісних зв'язків між Богом і людиною. Сучасна католицька теологія представлена синтезом традиційних положень християнської догматики та здобутків сучасної філософії. Серед основних питань богословської рефлексії ХХ ст. стало нове осмислення христології, яка в доктринах окремих богословів суперечила християнському віросповіданню. Підняті сучасним богослов'ям христологічні проблеми творять нову доктринальну світоглядну систему.

У дисертації доведено, що в сучасній католицькій христології простежуються два основних методи – «висхідна христологія» та «низхідна христологія». Перший – передбачає пізнання Христа через екзистенційний досвід особи, який передається церковній спільноті. Такий підхід знайшов своє відображення в концепціях швейцарського кардинала Г. фон Бальтазара та французького теолога і філософа П. Тейяра де Шардена. Натомість підхід до розуміння ідентичності Христа з огляду на Його історичне походження, земний шлях і служіння став основою христологічних доктрин німецького католицького богослова К. Ранера, швейцарського теолога Г. Кюнга, німецького кардинала В. Каспера та почесного Папи Римського Й. Ратцінгера (Бенедикт XVI).

Пізнати Ісуса Христа у межах христології стає можливим за умови збереження нерозривної єдності між Ісусом людиною та Христом віри, в якій розкриваються сотеріологічні, антропологічні, есхатологічні й еклезиологічні виміри католицизму. Христологічна доктрина осягає значення Воскресіння Ісуса у світлі подій Його смерті, а смисл смерті розкривається через Його життя і діяння. Тому сотеріологічна концепція вибудовується з врахуванням усієї повноти Його життя, смерті та Воскресіння. Христологічний синтез визначає також місце Церкви в пізнанні особи Ісуса, без якої неможливе встановлення істинного призначення Його природи та місії.

У підрозділі 5.2 «Тенденції розвитку сучасної православної христології» обґрунтовано думку про те, що розвиток сучасного дослідження христологічної проблематики у православній теології пов'язаний з переосмисленням сутності людини відповідно до запитів сьогодення. У межах христологічної доктрини вчення про людину зводиться до образу та подоби Бога, в якому розкривається її природа, мета життя та шляхи спасіння. Такий підхід у сучасних умовах призводить до нового теологічного дискурсу, переосмислення, а нерідко й нового тлумачення основних христологічних питань.

На основі аналізу христологічних концепцій сучасного православ'я, встановлено, що основна їх проблематика в богословському вченні торкалася

поняття особи Бога і людини. Такий підхід призвів до певних протиріч у христології, інтерпретуючи поняття особи в чотирьох значеннях: як втілення Особи Сина; як з'єднання Божественної і людської природи Христа в Особі Бога-Слова; як іпостасна єдність двох природ в Особі Ісуса Христа; як Особа Христа і Його свідомість.

Перший підхід ґрунтується на ідеї абсолютній здатності Особи Бога-Отця з'єднатися з іншим буттям, створюючи тим самим основу богословського осмислення втілення Сина Божого і початок спасіння людства. При цьому, православними теологами підкреслюється моральний зв'язок Творця зі Своїм творінням й розмежування участі Першої і Третьої Осіб в акті втілення. Тому Особа Христа повинна сприйматися не в контексті соціального служіння, а як приклад особистісного життя.

Другий підхід у православній христології стверджує, що Христос прийняв не людську особу або іпостась, а її природу. Зазначений аспект христології містить глибокий сотеріологічний підтекст, оскільки ототожнення людської природи з іпостасю дозволяє спастися одній особі, а не людству загалом.

У третьому підході обґрунтовується христологічна проблематика іпостасної єдності Божественної і людської природи в одній особі Христа. Останній підхід утверджує самостійне духовне буття Особи з «незлитною», «незмінною», «нероздільною» й «нерозлучною» самосвідомістю, убезпечуючи від просування двохсуб'єктної христології. Православними теологами було встановлено онтологічну вищість іпостасі й особи над природою та сутністю, що дозволяє людині реалізувати людське буття за образом Христа. Тому неповноцінність людської природи, з одного боку, не дозволяє людині стати Богом, а з другого, – Він виявляється в її особистості.

У *підрозділі 5.3 «Христологічний дискурс у теології сучасного протестантизму»* на основі концептуального аналізу христологічної доктрини протестантської теології встановлено, що осмислення постаті Ісуса Христа можливе лише в історичному контексті з моменту Його втілення та непорочного зачаття Діви Марії, земного служіння й спокутного значення Його страждань, воскресіння та вознесіння. Розвиток функціональної христології в сучасній протестантській теології представлена у вченнях ліберальної теології, Тюбінгенської протестантської школи, теології посередництва та новій ортодоксії.

Лібералізм у христології проявився в суб'єктивному відображенні особи Ісуса Христа та його діяльності, вибудованих на досвіді дослідника. Ліберальні богослови протиставили богословському віросповіданню етичне вчення Христа, чим послабили безапеляційне домінування біблійних норм. Визначивши христологічний об'єкт Божественного поклоніння як наставника моральності, ліберальна теологія породила модерністські концепції, що посилили етизацію християнства й сформували образ історичного Христа.

Функціональна христологія нової ортодоксії ґрунтується на відображенні значення служіння Христа заради спасіння світу й людини та відстоює виняткове й абсолютне Його діяння для всього роду людського і його історії. Центральним положенням такої моделі христології є хронологія життя Ісуса Христа в сотеріологічній перспективі. Функціональна христологія зводить

спасіння людини до залежності від обґрунтування переваги Божественної чи людської природи в Ісусі Христі. Підґрунтя такого розуміння закладене в христологічних доктринах ранньохристиянських течій, які, з одного боку, підносили, або Божественну, або людську природу Христа, а з другого, – категорично спростовували двоїсту сутність Сина Божого. Тому людині необхідно зробити екзистенціальний вибір і набути справжнього буття, для чого потрібно звільнитися від минулого та відкритися майбутньому.

У *підрозділі 5.4 «Християнство у христологічній перспективі сучасності»* обґрунтовано, що християнські церкви у своїй діяльності та функціональності скеровують людину до повного розкриття її духовного потенціалу. Виконуючи цю функцію, вони керуються реаліями світу. Одним із головних чинників модернізації теології є людський запит щодо трансцендентного. У різних соціокультурних, політичних, економічних умовах, ці запити набувають широкого масштабу і відрізняються своїм змістом. Однак, на відміну від ранньохристиянських рухів, неортодоксальних філософських учень сучасні христологічні моделі прагнуть зберегти свої новації в межах релігійного світогляду. Це досягається як ідейно-догматичними засобами, так і культово-інституційними.

Христологічна доктрина значною мірою надала існуванню у християнській теології онтологічного, екзистенційного і гносеологічного рівнів, сприяючи формуванню метафізичної, антропологічної й сотеріологічної сфери. Глибинні модуси буття християнської духовності вибудовуються на основі христологічного вчення. На теоретичному рівні релігійної свідомості, христологія дозволяє пізнати таємницю трансцендентної реальності, зміст божественного одкровення й шляхи досягнення спасіння. При цьому, конфесійна христологія відображає світоглядні орієнтири конкретної релігійної організації й у вигляді настанов наповнює їх смисложиттєвим змістом. Сьогодні в межах християнства вибудовуються христологічні моделі, які інтерпретують постать Христа у власному значенні.

У контексті христологічної перспективи сучасності, християнство демонструє реакцію на актуальні соціокультурні та духовні запити, усвідомлюючи важливість осмислення місця Христа для людини з її потребою вирішення проблем у сучасних соціальних процесах. Багатоманітність сучасного світу постає підставою продовження поділу християнства на чисельні течії. Християнство, яке представлене чисельними течіями, спроможне задовольнити духовний попит віруючих людей.

ВИСНОВКИ

Здійснений у дисертаційній роботі філософсько-релігієзнавчий аналіз генези христологічної доктрини, яка пройшла складний шлях еволюції і відрізняється особливостями доктринального змісту, дає підстави для таких узагальнень та висновків:

1. Проведений аналіз еволюції христологічної доктрини, котра відбувалася впродовж всієї історії християнської церкви, дає підстави стверджувати, що уявлення про Другу Особу Святої Трійці сформувалося на

основі новозавітних свідчень про Ісуса. Основний акцент при вивченні Євангелій перебуває в певній відповідності з пасхальними подіями – розп'яттям і воскресінням Христа. Вони сприймаються як Божий акт відкуплення всього людства. Традиційно такий образ Ісуса трактується як «Христос віри». У контексті теології, яка ґрунтовно аналізує та досліджує Святе Письмо, в питанні христології прерогатива надається не факту Воскресіння, а особі, яка воскресла. Цей підхід визначає система методологічних засад і принципів. Основним її постулатом є побудова теологічного положення, що не Воскресіння робить Христа Месією та Спасителем, а Христос через Воскресіння виконав місію спасіння людей.

Однак образ Христа, який ґрунтується винятково на вірі, піддався переоцінці з боку перших філософів-просвітників дійсного напрямку, які вважали, що Церква і віра в Христа повинні бути у живій і конкретній історичній особі. Відтак, існування євангельського Христа пропонувало історичне існування Ісуса з Назарету. Зважаючи, що на сторінках Євангелія відображено не історичного Ісуса, а історичну фігуру, яка стала відомою людям завдяки тому впливу, який Він справив на своїх учнів, розпочався пошук «Ісуса історії» з метою протиставити його «Христу віри». Визначальною ідеєю деїзму стало розмежування природної релігії розуму і позитивної релігії, що водночас означало також протиставлення розуму вірі. Проте подальша трансформація христологічної доктрини виокремлює важливий підхід до особи Христа – досвід. Тому у взаємодії особистісного досвіду, Святого Письма та традиції розкривається еволюція христологічної доктрини як цілісного вчення у відповідності до доктринального змісту християнства

2. Відсутність у християнській теології дособорного періоду методів пізнання сутності Ісуса Христа призвела до становлення христологічних моделей в історичній сфері. Моделі «низхідної» та «висхідної» христології функціонують як автономні інтелектуальні конструкції, за допомогою яких ми пізнаємо постать Христа. Однак вони не є повними й самодостатніми, оскільки виконують посередницьку роль між нашими поглядами про особу Христа і тим, що ми можемо репрезентувати за допомогою створених моделей. Продуковані доктрини представників «низхідної» та «висхідної» христології позбавлені універсальності, й, таким чином, не є обґрунтованою теоретичною побудовою чи науково підтвердженою гіпотезою. Функціонально-діяльнісний зміст моделей зводиться до репрезентації постаті Ісуса Христа як посередника між теоретичними уявленнями і Його сутністю, що через свою складність не може бути вичерпано в межах цієї моделі й іншими теоретичними системами через розрізненість філософського світогляду, що спричиняє різні види христологічних моделей християнської теології.

Тому осягнення Христа як Спасителя світу або історичної Особи в межах «висхідної» та «низхідної» христології актуалізує проблему релігійної філософії у співвідношенні між вірою і розумом. Звернуто увагу на витворення в цій сфері дихотомії розуму й віри, які в філософському осмисленні визначають ставлення до розуму як до логічного засобу обґрунтування віри і тим самим зумовлюють формування філософських моделей у христології. Для

«висхідної христології» характерною є віра в Божественність Ісуса, вона не може ґрунтуватися на раціональних доказах через неспроможність наукового доведення в цілому. Однак, «низхідна христологія», яка послуговується історичними фактами в обґрунтуванні Божественності Христа навпаки віддає перевагу розуму над вірою та її авторитетом.

3. Започатковані у ранньому християнстві ідеї сотеріології, були відображені у функціональній або історико-сотеріологічній христології, яка ґрунтується на відображенні значення служіння Христа заради спасіння світу й людини та відстоювала виняткове й абсолютне Його діяння для всього роду людського і його історії. Центральним постулатом онтологічної христології стало вчення про втілення Сина Божого, натомість функціональна христологія ґрунтується на відображенні значення служіння Христа заради спасіння світу й людини та відстоювала виняткове й абсолютне Його діяння для всього роду людського і його історії. Перша модель зводить спасіння людини до залежності від обґрунтування переваги Божественної чи людської природи в Ісусі Христі. Підґрунтя такого розуміння закладене в христологічних доктринах ранньохристиянських течій, які, з одного боку, підносили, або Божественну, або людську природу Христа, а з другого, – категорично спростовували двоїсту сутність Сина Божого.

Функціональна модель христології акцентує увагу на служінні та діяннях Христа, наслідки яких залежать від дійсності Його людської та достовірності Його Божественної природи. У цьому контексті слід звернути увагу на доктрини тих течій, у вченні яких це питання було стрижнем всієї христології. Одними з перших, хто заперечував людську природу Христа, були течії докетизму та аполінаризму. Якщо перші вважали Ісуса винятково людиною, то другі припускали, що Христос лише частково поглинув людську природу. Останній аспект Особистості Христа в сучасних моделях христології відноситься до таємниці іпостасного з'єднання Божественної і людської природи в Другій Особі Святої Трійці. Це питання було ключовим у вченні Несторія та Євтихія як основоположників, відповідно, двохсуб'єктної й односуб'єктної христології.

4. Христологічні ідеї новозавітних текстів знайшли своє відображення у ранньохристиянських релігійних течіях докетизму, гностицизму та юдеохристиянстві. Джерела походження докетизму відображені світовідчуттям людини античної епохи з дуалістичними уявленнями про світ з різким протиставленням духу та плоті, світу і Божества. У межах цього напрямку сформувалися матеріальний та формальний підходи у розумінні й тлумаченні природи Христа. Вчення гностиків про спасіння відображало ідеї дуалістичної філософії, що призвело до заперечення Його людської природи й ототожнення із примарною сутністю. Ебїонізм, натомість, був послідовником адаптаційної христології, у якій протиставлялася ідея Ісуса як звичайної людини та Бога-Іегови. Вони заперечували непорочне зачаття й тим самим Божественну природу Христа. Іпостасне з'єднання трактувалося послідовниками даного вчення як присутність у людській сутності Ісуса Божественної сили.

Христологічні погляди апостольських мужів містить суперечливі моменти у змістовому і формальному контекстах. З'єднання божественної та людської природи осмислювалося ними у тісній іпостасній єдності, що сформувало богословське розуміння Христа як єдиної особи Боголюдини. Мужі не виокремлювали відмінностей між божественним Христом і людиною Ісусом, а поєднання двох сутностей розкривалося ними у передіснуванні Христа. В акті боговтілення відображався не лише факт народження Христа від Діви Марії, а й як ікономія у сотеріологічному значенні. На підставі цього відбулося ототожнення імен Ісус Христос і Син Божий для позначення буття другої іпостасі Святої Трійці. Спасіння людини в ученнях апостольських мужів виводилося з христологічних положень.

5. Ключове христологічне питання олександрійської та антиохійської теологій про співвідношення Божественної і людської природи Христа визначало відмінність між двома типами христології сприяло становленню окремих напрямків у вченні про Ісуса Христа. Христологічні погляди олександрійської школи мали глибоко сотеріологічний характер. Ісус Христос, за вченням богословів, спокутував гріхи людства, причому «спокута» трактувалася як «пробудження у Богові» або «обожнення». Саме спасіння зводилося до з'єднання Божественної та людської природи. Бог повинен увійти в людину, щоб вона могла брати участь у Його житті. Цей процес став можливим завдяки втіленню Сина Божого в Ісусі Христі. Внаслідок цього Друга Особа Трійці отримала людську природу, наблизивши людство до Бога. Таким чином, Бог став людиною, щоб вона могла стати божественною.

У христологічній проблематиці антиохійські богослови особливу увагу звертали на моральний, а не сотеріологічний аспект вчення, відмежовуючись від основних постулатів грецької філософії. Антиохійська христологічна концепція про подвійну сутність Христа представлена у логічно-структурованій формі. Вони вважали, що через свободу волі людина існує у гріховній природі, з якої вона самостійно не зможе вийти, тому Бог змушений був втрутитися у процес спасіння. Це зумовило зішестя Христа, який поєднав Божественну і людську сутність, і таким чином відродив смиренність людства.

6. Період Вселенських соборів остаточно сформулював христологічну доктрину, завершуючи багатовікову дискусію навколо питань, які належать до Другої Особи Святої Трійці Ісуса Христа. Христологічні аспекти, які порушувалися і висвітлювалися у вченні про Ісуса Христа великою кількістю богословів, дозволяють зрозуміти формування християнської догматики. Нікейський Собор інтерпретував слово «Син» за допомогою поняття «єдиносущний» у філософському значенні, і, найважливіше, воно вживається не в алегоричному, а в буквальному значенні. Символ віри визначав, що Син був народжений, а не створений.

На Другому Вселенському соборі незмінним залишили використання з Нікейського Символу слова «єдиносущний», з метою остаточного відмежування від аріанської ідеї про народження Сина в часі, тим самим заперечуючи вчення про часове розрізнення між Отцем і Сином та збереження недоторканності істини про вічне народження Сина.

Спростування несторіанського вчення на Ефеському соборі дало можливість християнському богослов'ю позбутися христологічного поділу особистості. Важливим здобутком собору стало проголошення христологічної концепції, що Логос прийняв повноту людської природи в Христі, актуалізуючи ідею «обоження» всіх спасених. Цей крок вказує на антиохійський контекст ідеї обоження.

При розробці остаточного тексту догмату отцями Халкидонського собору було прийняте компромісне рішення між двома богословськими термінологічними системами. Тому в понятійно-категоріальний апарат Халкидонського оросу за спільною згодою єпископів собору було закладено таке латинське формулювання, яке визначало що в Христі «зберігаються властивості кожної природи» й не спростовувало христології Кирила в способі з'єднання «двох природ», а навпаки, його уточнювало і доповнювало твердженням особистої єдності Христа «в одній особі та іпостасі». Цей крок остаточно визначив основну відмінність між природою та іпостассю й вирішив христологічну проблематику термінології християнської Церкви.

7. Систематизацію та доктриналізацію основоположних ідей христологічної доктрини Римо-Католицької Церкви отримали у вченнях модерністського та традиціоналістського рухів. Модерністське розуміння релігійної віри веде до феноменалізму й агностицизму, які нерідко ставлять під сумнів об'єктивність ідеї Бога, до релігійного релятивізму, який продукує ідейний й методологічний плюралізм сучасного католицького світогляду. Пристосовуючи католицький релігійний комплекс до нових умов, модернізм трансформує релігійну традицію, догматику і культову практику. Тому модернізм вважає, що історичне дослідження життя і служіння Ісуса є однією з вимог християнської віри, оскільки як Людина Він жив у конкретний історичний період. У межах такого підходу Церкві складно підтвердити істинність основних христологічних положень, які потребують використання богословської методології.

Традиціоналізм у Римо-Католицькій Церкві апелює до абсолютного авторитету Божественного Одкровення, вираженого в Святому Письмі, акцентуючи на буквальному розумінні тексту. Він заперечує герменевтичний підхід, згідно якого будь-який текст може бути інтерпретованим по-різному, особливо в межах однієї традиції. Традиціоналізм пропонує повернутися до основ християнської віри, відмовляючись пристосовувати її до контексту філософської і культурної кон'юнктури.

Використання історико-критичного методу у процесі реконструкції образу Ісуса, пояснення і перевірка історичних фактів у межах дослідження екзегетики є цілком виправданим. Релігієзнавчі дослідження христологічної проблематики, перебувають у залежності від поширених у конкретний історичний період філософських переконань і стереотипів. Особливо красномовним прикладом такої залежності стало сформоване уявлення про досконалу людину та спроба психологічної реконструкції свідомості Ісуса. Тому дослідження «нисхідної христології», що ґрунтується виключно на

історичних фактах про Ісуса у богословському контексті позбавлені істинності Одкровення.

8. Специфічною особливістю православної христології є нерозривність з сотеріологічним і антропологічним вченням. Вираження сотеріології крізь призму христології у православній традиції зумовлене тим, що спасіння чітко окреслює зміни людської істоти, онтологічно відроджує її природу та відкривається для участі в Божому житті. Саме тому важливе значення у православному вченні відводиться концепції відкуплення, яка вміщує повноту життя Христа. Не випадково в тексті літургії зазначається, що Христос «поєднав нас із собою за допомогою всієї містерії ікономії, а через себе і в собі поєднав також зі своїм Богом та Отцем, і з найсвятішим та життєдайним Духом».

Ключова ідея православної христології містить концепцію обоження як основну мету зішестя Христа, яку Він здійснив через свій хрест та воскресіння. Таким кроком відречення від гріха і підкорення Божественній волі Христос наділяє людську природу Божественним початком. Тому поняття спасіння містить глибокий смисл не лише визволення від гріха та смерті Божественного і людського початку, де вони поєдналися, а й дає можливість людству розпочати нове життя. Христологічні ідеї у концепті відкуплення яскраво простежуються у вченні про іпостасне з'єднання двох природ в особі Ісуса Христа, Який став Посередником між Богом і людиною. Відроджена людина, яка пізнала Христа, зобов'язана виконувати християнські настанови і новим способом життя бути прикладом для наслідування.

На основі звернення до положення про дві природи Христа та їх іпостасне з'єднання формується православна антропологія. У православному богослов'ї людина уявляється динамічною реальністю, яка у процесі сходження та спілкування визначає своє ставлення до Бога. Людина, створена за образом, покликана досягти подоби Бога, тому її становлення зводиться до духовного досвіду, який вона набуває у спільному бутті з Богом. Тому православна христологія формує образ досконалої людини, яка перестає бути природною істотою і підноситься до реальності свого існування. Христос поновлює втрачену єдність Бога та людини. Людська і Божественна природи Христа визначають подвійну сутність людини, яка дозволяє пізнати Бога та спілкуватися з Ним. Зміни, які людина переживає у житті через створення власного світу як творча істота відбуваються під впливом христологічного вчення.

9. В умовах реформаційних процесів у Європі та формування капіталістичних відносин, основні положення христології були трансформовані під теологію протестантизму, який охоплює значну кількість самостійних віросповідань. Христологія ранньопротестантських течій має як спільні ознаки, так й особливості. Представники раннього протестантизму в ученні про Ісуса Христа акцентували увагу на сотеріологічному аспекті. Такий підхід у протестантизмі зумовлений, на нашу думку, кардинальним переосмисленням сенсу земного буття, коли людина мусить постійно самовдосконалюватися і вирішувати земні проблеми через служіння Богу. Джерелом лютеранської христології є доктрина виправдання вірою. Концепція Мартіна Лютера фактично спростовувала христологічні надбання святоотцівської спадщини,

оскільки заперечувала «висхідну» ідею поєднання Божественної і людської природи в Христі як необхідний акт у процесі спасіння.

Пневматологічний характер христології У. Цвінглі виражається співвідношенням Божественної та людської природи Христа, завдяки чому Він став посередником між Богом та людьми. Протестантський теолог уважав, що в Христі проявилася воля Бога для спасіння людства. У христологічній доктрині виразником цієї волі був Святий Дух, Який свідчив людям про Отця, Сина і всю істину, очищав та освячував грішників, щоб підготувати до життя в присутності Бога. Проте, на відміну від католицького чи православного розуміння Святого Духу як Божої сили в дії, на думку реформатора, Він не змінює світу і присутній лише в мисленні та серці людини. Святий Дух асоціюється з Христом, Який освітлює кожну людину і життя в Христі. Відтак, Цвінглі, на відміну від Лютера, вибудовував сотеріологію у контексті спасіння всіх людей, а не конкретно вибраних. Головною умовою спасіння, за його вченням, було добродійне життя.

Аналіз реформатського богослов'я дозволяє узагальнити, що основні положення христології були закладені в праці Ж. Кальвіна «Настанови в християнській вірі», якою послуговувалися для осмислення його відношення до Особи Ісуса Христа. У «Настановах» передвизначення розглядається у формі концепції про провидіння та предестинацію, які стали основою детерміністичного богослов'я. У христологічній доктрині Ж. Кальвін серйозну увагу зосередив на проблемі з'єднання Божественної та людської природи в Ісусі Христі. Вихідною позицією у цьому питанні була проблема гріхопадіння, яку він розглядав крізь призму історії людського буття – відходження від Бога і повернення до Нього.

10. У сучасному католицизмі формується стійке уявлення про необхідність модернізації вчення, яке постало точкою відліку оновлення західної християнської теології. Основною рисою католицької христології стала її христоцентричність й духовна орієнтованість на культ Ісуса Христа. При цьому важливою проблемою католицизму є збереження глибинного зв'язку христології та сотеріології як взаємозумовлених аспектів одного явища спасіння. Звернуто увагу на актуалізації Церкви в дослідженні пневматологічного та космологічного виміру проблематики христологічного знання, яке виражається в аналізі сотеріологічного осмислення земного існування Ісуса, встановленні есхатологічних аспектів сотеріології у контексті історичного спогадування Страстей, Смерті і Воскресіння Христа та дослідженні окремих аспектів психологічного й онтологічного змісту самосвідомості Ісуса крізь призму христологічної еклезіології.

Розмежування методів «висхідної христології» та «низхідної христології» у теології Римо-Католицької Церкви встановлювалося на основі виокремлення екзистенційного людського досвіду у пізнанні Христа на відміну від історичних свідчень, які розглядають постать Ісуса на тлі цілісного культурно-історичного процесу як його складову. Ця проблематика містить діалектичний зв'язок, визнаючи Божественність Христа та Його людської природи в історичному контексті. Діяльність Другого Ватиканського собору призвела до появи впливових теологічних напрямків, серед яких особливе місце посіли неотомізм,

тейярдизм, неоавгустинізм, богослов'я визволення в Латинській Америці, «нова теологія» у Франції, трансцендентальне та драматичне богослов'я, однак не сформували чіткої лінії богословської думки.

11. Процеси секуляризації потребували певного узгодження наукового та релігійного світогляду. У таких умовах збільшується розбіжність у христологічних поглядах християнських релігійних спільнот. На основі христології здійснюються активні пошуки побудови такої моделі християнства, яка б гармоніювала із сучасним світом. Оновлення теології, яке відбулося у ХХ ст. спричинило появу модерністських тенденцій у способах христологічних інтерпретацій, сформулювало низку концепцій, різноманітних за своїм сутнісним змістом, однак об'єднаних апостольською вірою в Ісуса Христа. Утверджуючи свободу світогляду та право на поглиблення раціонального осмислення сутності Бога, протестантизм формує новітню теологію у декількох напрямках.

Початковим етапом оновлення протестантських христологічних ідей стала ліберальна теологія, яка визначається насамперед ідеєю єдності божественного і людського начала; визнанням релігії як конститутивної частини культури; наданням прерогативи історичного методу в теології над догматичним. У зв'язку з цим, лібералізм у христології проявився в суб'єктивному відображенні особи Ісуса Христа та його діяльності, вибудованих на досвіді дослідника. Ліберальні богослови протиставили богословському віросповіданню етичне вчення Христа, чим послабили безапеляційне домінування біблійних норм.

Вплив ліберально-протестантської теології на христологічні концепції представників Тюбінгенської протестантської школи, теології посередництва та нової ортодоксії й значною мірою відобразився на доктринальній основі сучасних моделей христології в християнській теології. Останні послуговуються міфологічними ідеями втілення нової ортодоксії в ученні про Ісуса Христа. Міфологічна теорія втілення піддалася жорсткій критиці з боку традиційної християнської теології, яка з одного боку, розглядала втілення як добровільне Божественне обмеження Своєї безмежності, а з другого, – новозавітна христологія зводилася до Самого Ісуса, а не лише до віри в Нього апостолів.

12. Наявність існуючих христологічних поглядів у християнській теології свідчить, що теологи усіх християнських конфесій знаходяться в пошуку побудови христологічної моделі, яка б задовольнила духовні потреби та запити суспільства. У мінливому світі сьогодення, християнські церкви займають антагоністичні позиції до глобалізації та секуляризації, проте демонструють модернізацію свого традиційного вчення та способи практичної діяльності по відношенню до христологічних питань.

При цьому, значна частина богословів, які належать до різних християнських конфесій, удосконалюють уже існуючі або породжують нові концепції в осмисленні Христа як Спасителя світу або історичної Особи, розкриття межі між природою Христа та Його служінням. Невипадково це сприяло становленню христологічних моделей, які відповідають актуальним потребам розвитку сучасної християнської теології: еволюційна, екзистенційно-

трансцендентна, моністична, визволення, есхатологічна, персоналістична та духовна. Такий підхід сприяє пошуку спільних моментів христологічних доктрин, що дає підстави говорити, як про перспективу на майбутнє, про христологічне підґрунтя сучасного діалогу. Однак традиційні доктринальні розходження між християнськими конфесіями віддаляють від єдності на христологічних основах.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Соколовський О. Л. Христологія: еволюція доктрини: монографія / О. Л. Соколовський. – Житомир: Вид-во Євенок О. О., 2018. – 472 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Соколовський О. Л. Трансформація віровчення релігійного об'єднання польських братів у другій половині XVI ст. / О. Л. Соколовський // Українська полоністика. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Випуск 9. – С. 120–129.

3. Соколовський О. Л. Доктринально-інституційний зміст американського унітаризму першої половини XIX століття / О. Л. Соколовський // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія. Соціологія. Політологія. Випуск 22 (2). – Дніпропетровськ. – 2012. – № 9/2. – Т. 20. – С. 168–172.

4. Соколовський О. Л. Історико-духовні витоки й особливості віровчення п'ятидесятників-унітаріїв в Україні / О. Л. Соколовський // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія. Соціологія. Політологія. Випуск 23 (4). – Дніпропетровськ. – 2013. – № 9/2. – Т. 21. – С. 277–283.

5. Соколовський О. Л. Особливості становлення антитринітаризму в Україні у проекції соціально-історичних реалій релігійної духовності / О. Л. Соколовський // Гілея: науковий вісник. – К., 2014. – Випуск 81 (№ 2). – С. 234–238.

6. Соколовський О. Л. Історико-духовні витоки й особливості віровчення христадельфіан / О. Л. Соколовський // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія. Соціологія. Політологія. Випуск 24 (2). – Дніпропетровськ. – 2014. – № 9/2. – Т. 22. – С. 85–91.

7. Соколовський О. Л. Християнська наука: суспільно-духовні витоки, особливості віровчення / О. Л. Соколовський // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ. – 2014. – Випуск 8. – С. 119–123.

8. Соколовський О. Л. Біблійні основи вчення Міжнародного шляху про особу Святого Духа / О. Л. Соколовський // Гілея: науковий вісник. – К., 2015. – Випуск 93 (№ 2). – С. 241–246.

9. Соколовський О. Л. Особливості трансформації релігійного об'єднання духовних християн в Україні / Соколовський О. Л. // Гілея: науковий вісник. – К., 2015. – Випуск 103 (№ 12). – С. 239–243.

10. Соколовський О. Л. Христологічна доктрина у віровченні Помісної Церкви / О. Л. Соколовський // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпро, 2016. – Випуск 4 (13). – С. 110–118.
11. Соколовський О. Л. Христологічні концепції у вченні антигностичних Отців / О. Соколовський // Гілея : науковий вісник. – К., 2017. – Випуск 125 (№ 10). – С. 227–231;
12. Соколовський О. Л. Сотеріологічний контекст христології гностицизму / О.Л. Соколовський // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. – 2017. Випуск 19. – С. 116–119;
13. Соколовський О. Л. Антиохійська христологія у богослов'ї ДіодораТарського та Теодора з Мопсуестії / О. Л. Соколовський // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпро, 2017. – Випуск 4 (19). – С. 37–45;
14. Соколовський О. Л. Христологічні імена і титули Ісуса в Новому Заповіті / О. Л. Соколовський // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – Львів, 2017. – Випуск 15. – С. 101–108;
15. Соколовський О. Л. Філософсько–релігійний аспект христології апостола Павла в новозавітній літературі / Соколовський О. Л. // Гілея : науковий вісник. – К., 2018. – Випуск 130 (№ 3). – С. 238–243;
16. Соколовський О. Л. Ефеський собор у світлі христологічних дебатів / О. Л. Соколовський // Гілея : науковий вісник. – К., 2018. – Випуск 131 (№ 4). – С. 165–169;
17. Соколовський О. Л. Христологія в контексті синоптичних Євангелій / О. Л. Соколовський // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. – Одеса, 2018. – Випуск 21. – С. 113–116;
18. Соколовський О. Л. Роль перших Вселенських соборів у формуванні христологічної доктрини / О. Л. Соколовський // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. – 2018. Випуск 22. – С. 139–142;
19. Соколовський О. Л. Розвиток христологічних уявлень у творчій спадщині апостольських Отців / О. Л. Соколовський // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – Львів, 2018. – Випуск 16. – С. 80–86;
20. Соколовський О. Л. Христологічна проблематика Халкідонського собору / О. Л. Соколовський // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – Львів, 2018. – Випуск 17. – С. 87–94;
21. Соколовський О. Л. Значення IV Вселенського собору в трансформації вчення про Ісуса Христа в християнській теології / О. Л. Соколовський // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – Львів, 2018. – Випуск 18. – С. 209–216;
22. Соколовський О. Л. Христологічний дискурс у період діяльності П'ятого Вселенського собору / Соколовський О. Л. // Гілея : науковий вісник. – К., 2018. – Випуск 135 (№ 8). – С. 170–175.
23. Соколовський О. Л. Основоположні засади висхідної христології у сучасній католицькій теології / О. Л. Соколовський // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – Львів, 2018. – Випуск 19. – С. 55–62.

24. Соколовський О. Л. Христологічні концепції у вченнях лютеранської та цвінгліанської течіях / О. Л. Соколовський // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : науковий журнал. Філософські науки / [гол. ред. Г. Є. Киричук, відп. ред. Н. А. Сейко]. – Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2018. – Вип. 1 (84). – С. 76–82.

Статті в іноземних журналах:

25. Sokolovskyi O. L. The Interpretation Problems of the Person of Jesus Christ in the Christological Doctrines of Representatives of Late Gnosticism / Oleg Sokolovsky // *Modern Science – Moderní věda.* – Praga. – Česká republika, Nemoros. – 2017. – № 5. – S. 120–130;

26. Sokolovskyi O. L. A Study on the Person of Christ in the Context of Alexandrian Theology / O. L. Sokolovskyi // *Региональный вестник Востока. Научный журнал.* – 2017. – №3 (75). – С. 171–180;

27. Sokolovskyi O. L. Вчення аполінаризму і несторіанства про боголюдскість Христа в контексті христології / Олег Соколовський // *Evropský filozofický a historický diskurz.* – Praga, 2017. – Volume 3, Issue 4. – С. 106–113;

28. Sokolovskyi O. L. A Genesis of Christological Beliefs the Antenicene Period / Oleg Sokolovsky // *Topical problems of modern science – Warsawa,* 2017. – Vol. 3. – S. 14–19;

29. Sokolovskyi O. L. Христологічна теологія I Вселенського собору. Ч. 1. / Олег Соколовський // *Evropský filozofický a historický diskurz.* – Praga, 2018. – Volume 4, Issue 2. – С. 158–164;

30. Sokolovskyi O. L. Христологічна теологія I Вселенського собору. Ч. 2. // Олег Соколовський // *Evropský filozofický a právní diskurz.* – Praga, 2018. – Volume 5, Issue 5. – С. 152–158.

Публікації в інших виданнях:

31. Соколовський О. Л. Історико-духовні витoki унітаріїв-п'ятидесятників в Україні / Соколовський О. Л. // *Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Бердянської сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Бердянськ, 22 вересня 2012 р.): у 5-ти частинах.* – Д.: ТОВ «Інновація», 2012. – ч. 5. – С. 107–109.

32. Соколовський О. Л. Ідейні джерела американського унітаризму першої половини XIX століття / Соколовський О. Л. // *Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матер. II всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 20 жовтня 2012 р.): у 3-х частинах.* – Д.: ТОВ «Інновація», 2012. – ч. 2. – С. 109–113.

33. Соколовський О. Л. Христологічна проблематика у віровченні Христадельфіан / Соколовський О. Л. // *Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Дніпропетровської сесії II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: у 6-ти частинах.* – Д.: ТОВ «Інновація», 2013. – ч. 3. – С. 164–166.

34. Соколовський О. Л. Доктринально-інституційні особливості Церкви Об'єднання / Соколовський О. Л. // *Науковий діалог «Схід-Захід». Матер. II всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Бахчисарай, 12 жовтня 2013 р.): у 4-х частинах.* – Д.: Видавництво «Інновація», 2013. – ч. 1. – С. 121–124.

35. Соколовський О. Л. Особливості еволюції антитринітаризму в Україні крізь призму релігійної духовності / Соколовський О. Л. // «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук». Матер. III всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.): у 5-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2013. – ч. 5. – С. 62–65.

36. Соколовський О. Л. Трансформація антитринітарного віровчення і культу в Україні в кінці XIX – XX століттях / Соколовський О. Л. // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матер. IV всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 22 березня 2014 р.): у 3-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2014. – ч. 3. – С. 58–60.

37. Соколовський О. Л. Особливості еволюції антитринітарного руху в Україні / О. Л. Соколовський // «Дні науки філософського факультету – 2014», Міжн. наук. конф. (2014; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014», 15–16 квіт. 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – Ч. 7. – С. 182–184.

38. Соколовський О. Л. Біблійні основи вчення Міжнародного шляху про особу Святого Духа / Соколовський О. Л. // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матер. III всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Дніпропетровськ, 29 листопада 2014 р.): у 4-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2014. – ч. 1. – С. 142–145.

39. Соколовський О. Л. Інтерпретація догмату Трійці у вченні Віктора Поля Вервіля / Соколовський О. Л. // Розвиток соціально-гуманітарної освіти і науки в контексті модернізації вітчизняної вищої школи. Матер. II всеукр. наук.-практик. конфер. (м. Дніпропетровськ, 26 грудня 2014 р.): у 2-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2015. – ч. 2. – С. 87–89.

40. Соколовський О. Л. Вплив соцініанських ідей у творчій спадщині діячів братського руху / Соколовський О. Л. // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матер. V всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.): у 5-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2015. – ч. 2. – С. 111–114.

41. Соколовський О. Л. Релігійні і духовні особливості духоборів / Соколовський О. Л. // Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії та історії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22-23 травня 2015 р.) за загальною редакцією д.політ.н., професора Д. В. Яковлева. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – С. 112–115.

42. Соколовський О. Л. Духовно-моральні витоки віровчення молокан / Соколовський О. Л. // Науковий діалог «Схід-Захід». Матер. IV всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015 р.): у 2-х частинах. – Д.: Видавництво «Інновація», 2015. – ч. 2. – С. 135–137.

43. Соколовський О. Л. Особливості вчення Помісної Церкви про Святу Трійцю // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук. Матер. V всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Дніпропетровськ, 28 серпня 2015 р.): у 2-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2015. – ч. 2. – С. 126–129.

44. Соколовський О. Л. Особливості христологічних міркувань у вченні Помісної церкви / Соколовський О. Л. // Політологія, філософія, соціологія: контури

міждисциплінарного перетину: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 жовтня 2015 р.) / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д. В. Яковлева. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – С. 75–78.

45. Соколовський О. Л. Особливості діяльності нетрадиційних релігійних культів у сучасній Україні / Олег Соколовський // «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі» : Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.]. – Житомир : Видавець О. О. Євенок, 2015. – С. 231–233.

46. Соколовський О. Л. Соколовський О. Л. Толерантність як моральний чинник віровчення соцініан / Олег Соколовський // «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності»: Міжнародна науково-теоретична конференція, 1-2 жовтня 2015 року : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.]. – Житомир : Вид. Євенок О. О., 2015. – С. 116–118.

47. Соколовський О. Л. Розвиток христологічних ідей у вченні ранніх релігійних громад / Олег Соколовський // Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 22-23 січня 2016 року). – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2016. – С. 77–80.

48. Соколовський О. Л. Містичний і догматичний досвід у вченні Помісної Церкви / Олег Соколовський // «Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29-30 січня 2016 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2016. – С. 28–31.

49. Соколовський О. Л. Інтерпретація догмату Святої Трійці у вченні православної та помісної церков / О. Л. Соколовський // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016», 20-21 квітня 2016 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський. – К. : «Київський університет», 2016. – Ч. 7. – С. 64–66.

50. Соколовський О. Л. Розвиток христологічних уявлень у вченні юдеохристиянства / Олег Соколовський // Глобалізований світ: випробування людського буття: Міжнародна науково-теоретична конференція, 6-7 жовтня 2017 року: [матеріали доповідей та виступів] / редкол. М. А. Козловець [та ін.]. – Житомир: Вид-во Євенок О. О., 2017. – С. 225–228.

51. Соколовський О. Л. Новітні моделі христології / Олег Соколовський // Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / редкол. Н. М. Ковтун, С. А. Крилова, О. В. Чаплінська [та ін.]. – Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2018. – С. 60–62.

АНОТАЦІЯ

Соколовський О. Л. Генеза христологічної доктрини у християнській теології. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний

університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2019.

Дисертацію присвячено генезі христологічної доктрини як духовного феномену у системі поглядів на спасіння людства. На підставі філософсько-релігієзнавчого підходу здійснено комплексний аналіз христологічної доктрини, розкрито її змістовні характеристики, структуру та сучасні тенденції духовного розвитку у загальноцивілізаційному контексті. Здійснено аналіз христологічних проблем у контексті новозавітної літератури, вченнях апостольських мужів та ранньохристиянських рухів. Поряд з цим досліджено становлення христологічних доктрин перших катехетичних і богословських шкіл та їх подальше відображення у християнській традиції. Охарактеризовано христологічні доктрини перших Вселенських соборів, досліджено вплив христологічних ідей на формування догматичних положень християнства у рішеннях Халкидонського собору, проаналізовано особливості становлення христологічних поглядів у період діяльності V – VII Вселенських соборів.

На основі філософсько-релігієзнавчого аналізу розкрито концептуальні підходи до тлумачення христологічної доктрини у вченнях католицького модерністського та традиціоналістського рухів. У контексті аналізу христологічних доктрин у теології християнських церков з'ясовано співвідношення христології та сотеріології у православної традиції та розглянуто характер осмислення христологічних концепцій у протестантському вченні. Осмислено специфіку трансформації христологічних ідей у сучасному католицизмі, встановлено христологічні перспективи розвитку сучасного православного і протестантського вчення. Здійснено аналіз сучасних моделей христології у теології і охарактеризувати принципи інтерпретації моральних і соціальних аспектів спасіння.

Ключові слова: христологічна доктрина, християнство, еволюція, христологія, Ісус Христос, сотеріологія, есхатологія, тріадологія, теологія, римо-католицизм, православ'я, протестантизм.

АНОТАЦІЯ

Соколовский О. Л. Генеза христологической доктрины в христианской теологии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2019.

Диссертация посвящена генезису христологической доктрины как духовного феномена в системе взглядов на спасения человечества. На основании философско-религиоведческого подхода осуществлен комплексный анализ христологической доктрины, раскрыты ее содержательные характеристики, структуру и современные тенденции духовного развития в общецивилизационном контексте. Осуществлен анализ христологических проблем в контексте новозаветной литературы, учений апостольских мужей и раннехристианских движений. Наряду с этим исследовано становление христологических доктрин

первых катехатичных и богословских школ и их дальнейшее отражение в христианской традиции. Охарактеризованы христологические доктрины первых Вселенских соборов, исследовано влияние христологических идей на формирование догматических положений христианства в решениях Халкидонского собора, проанализированы особенности становления христологических взглядов в период деятельности V – VII Вселенских соборов.

На основе философско-религиоведческого анализа раскрыты концептуальные подходы к толкованию христологической доктрины в учениях католического модернистского и традиционалистского движений. Осуществлено разграничение между методами «восходящей христологии» и «нисходящей христологии» в теологии Римско-Католической Церкви на основе выделения экзистенциального человеческого опыта в познании Христа в отличие от исторических свидетельств, рассматривают фигуру Иисуса на фоне целостного культурно-исторического процесса как его составляющая. Выяснено, что эта проблематика содержит диалектическую связь, признавая Божественность Христа и Его человеческой природы в историческом контексте.

Раскрыта роль православной христологии в сфере становления и догматизации сотериологии и антропологии. Выяснено, что личностная идентичность Бога выражается через Его триадологическое существование; единство двух природ в ипостаси Христа выражает онтологическую основу личностного проявления; личность Христа отвечает Второй Ипостаси Святой Троицы, что приводит к его существованию в свободе; вне сферы личностной свободы не может существовать ни одна природа и испытывать трансформации в акте мышления.

Раскрыто влияние историко-критического метода мышления в процессе трансформации мировоззренчески-нравственных ценностей периода Реформации в Западной Европе, который проявился в противопоставлении конфессиональных форм христологии и ослаблении библейского образа земного Иисуса в протестантской теологии. Уточнение понимания базовых концептов христологии с ее ориентацией на сотериологию в контексте конфессиональной теологии: источником лютеранской христологии является доктрина оправдания верой; христологическая система кальвинизма отражена в эсхатологической доктрине предопределенности; в цвинглианстве учение об Иисусе Христе находится в плоскости сотериологии, которая имеет христоцентрическую направленность и концепции предопределенности; в анабаптизме развитие эсхатологической христологии с элементами социнианской триадологии.

Анализ ключевых проблем теологического дискурса в христологических учениях представителей католической теологии, обусловивших трансформацию мировоззренческих ориентиров: от просветительского, который основывал веру в человеческий разум и научно-технический прогресс к экзистенциальному – определяя человека как личностно-диалогический феномен; выявление глубинной связи христологии и сотериологии как взаимообусловленных аспектов одного явления спасения в контексте осмысления земного существования Иисуса, исторического поминания Страстей, смерти и Воскресения Христа и

психологического и онтологического содержания самосознания Иисуса сквозь призму христологической экклезиологии.

Осмысленно специфику трансформации христологических идей в современном католицизме, установлено христологические перспективы развития современного православного и протестантского учения. Осуществлен анализ современных моделей христологии в теологии и охарактеризовать принципы интерпретации нравственных и социальных аспектов спасения.

Ключевые слова: христологическая доктрина, христианство, эволюция, христология, Иисус Христос, сотериология, эсхатология, триадология, теология, римо-католицизм, православие, протестантизм.

ANNOTATION

Sokolovsky O. L. Genesis of the Christological Doctrine in Christian Theology. - Manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Philosophy by specialty 09.00.11 – religious studies. – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kiev, 2019.

The thesis is devoted to the genesis of Christological doctrine as a spiritual phenomenon in the system of views on the salvation of mankind. Based on the philosophical and religious approach, a comprehensive analysis of Christological doctrine was carried out, its substantive characteristics, structure and modern trends of spiritual development were revealed in the general civilizational context. The analysis of Christological problems in the context of the New Testament literature, the teachings of apostolic men and early Christian movements is implemented. Along with this, the formation of Christological doctrines of the first catechetical and theological schools and their further reflection in the Christian tradition has been studied. Characterized Christological doctrine of the first ecumenical councils, investigated the influence of Christological ideas on the formation of the dogmatic positions of Christianity in the decisions of the Council of Chalcedon, analyzed peculiarities of Christological views in the period of the V - VII of the Ecumenical Councils.

Based on the philosophical and religious analysis, conceptual approaches to the interpretation of Christological doctrine in the teachings of the Catholic modernist and traditionalist movements are revealed. A distinction has been made between the methods of "ascending Christology" and "descending Christology" in the theology of the Roman Catholic Church on the basis of highlighting existential human experience in the knowledge of Christ, in contrast to historical evidence, consider the figure of Jesus against the background of a holistic cultural and historical process as its component. It has been found that this problematic contains a dialectical connection, recognizing the divinity of Christ and His human nature in a historical context.

The role of Orthodox Christology in the field of the formation and dogmatization of soteriology and anthropology is revealed. It has been found that the personal identity of God is expressed through His triadological existence; the unity of the two natures in the hypostasis of Christ expresses the ontological basis of personal manifestation; the personality of Christ meets the Second Hypostasis of the Holy Trinity, which leads to its

existence in freedom; beyond the sphere of personal freedom, no nature can exist and experience transformations in the act of thinking.

The influence of the historical-critical method of thinking in the process of transformation of the ideological and moral values of the Reformation period in Western Europe, which manifested itself in the opposition of confessional forms of Christology and the weakening of the biblical image of Jesus on earth in Protestant theology, is disclosed. Clarifying the understanding of the basic concepts of Christology with its orientation to soteriology in the context of confessional theology: the source of Lutheran Christology is the doctrine of justification by faith; the Christological system of Calvinism is reflected in the eschatological doctrine of predestination; in Zwinglianism, the doctrine of Jesus Christ is in the plane of soteriology, which has a Christ-centered orientation and concepts of predestination; in Anabaptism, the development of eschatological Christology with elements of Socinian Triadology.

Analysis of the key problems of theological discourse in the Christological teachings of the representatives of Catholic theology, which determined the transformation of ideological orientations: from enlightenment, which founded faith in the human mind and scientific and technological progress to existential – defining a person as a personal-dialogical phenomenon; identifying the deep connection of Christology and soteriology as interdependent aspects of one phenomenon of salvation in the context of understanding the earthly existence of Jesus, the historical remembrance of the Passion, death and Resurrection of Christ and the psychological and ontological content of Jesus' self-consciousness through the prism of Christological ecclesiology.

The specificity of the transformation of Christological ideas in modern Catholicism is meaningful, and Christological prospects for the development of modern Orthodox and Protestant doctrines have been established. The analysis of modern models of Christology in theology has been carried out and to characterize the principles of interpretation of the moral and social aspects of salvation.

Key words: Christological doctrine, Christianity, evolution, Christology, Jesus Christ, Soteriology, Eschatology, Triadology, Theology, Roman Catholicism, Orthodoxy, Protestantism.